

BEGREPPET TERRITORIALITET SOM STÖD VID LANDSKAPS- GESTALTNING

SJÄLVSTÄNDIGT ARBETE VID LTJ-FAKULTETEN, SLU
EXAMENSARBETE 30 HP INOM LANDSKAPSARKITEKTPRO-
GRAMMET, ALNARP 2010

FÖRFATTARE: HANNA SVEDERBERG

Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU, 30 hp, Nivå A2E

TITEL: Begreppet territorialitet som stöd vid landskapsgestaltning

ENGELSK TITEL: Territoriality as an instrument in landscape design

FÖRFATTARE: Hanna Svederberg, 2009

HANDLEDARE: Karl Lövrje, Gunilla Lindholm (SLU, Landskapsarkitektur)

HUVUDEXAMINATOR: Mats Lieberg (SLU, Landskapsarkitektur)

BITRÄDANDE EXAMINATOR: Pär Gustafsson (SLU, Landskapsarkitektur)

NYCKELORD: territorialitet, förtäta staden, bygga i park, offentligt/privat

PROGRAM: Landskapsarkitektprogrammet

OMRÅDE: Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

SERIETITEL: Examensarbete vid LTJ fakulteten, SLU Alnarp

KURSKOD: EX0165

ABSTRACT

Att bebygga delar av parkområden är ett alltmer vanligt sätt att förtäta staden. I det här sättet att bygga ingår ofta ambitionen att utnyttja närheten till parken som en stor tillgång och en huvudkvalitet hos de nya bostäderna. Den nya bebyggelsen innebär att ett nytt nyttjande läggs till vars ambitioner förutsätter det gamla nyttjandet. Syftet är att ge en förklaring till problematiken och visa exempel på hur den kan undvikas. Utgångspunkten ligger i en studie av begreppet territorialitet, hur territorier uppstår och fungerar. Där undersöks också förutsättningarna för begreppet som stöd i en gestaltning av ett område med tidigare nämnda problematik. Tre områden, Kvarnparken i Kävlinge och Vipeholmsparken i Lund, där ett befintligt parkområde bebyggs och Gyllins trädgård i Malmö som man delvis planerar att bebygga, presenteras. Territorialitetsbegreppet och dess användning inom landskapsarkitekturen diskuteras och de två byggda exemplen analyseras utifrån territorialiteten. Utifrån ambitionerna för den nya bebyggelsen i Gyllins trädgård väljs två situationer ut, där territorialiteten kan fungera som stöd. Situationerna analyseras och principlösningar görs vars territoriella konsekvens sedan beskrivs för att utreda hur de olika angreppssätten påverkar. I slutsatsen görs en reflektion kring begreppet territorialitet och om det kan vara till stöd i en gestaltning. Begreppet visar sig vara mer lämpat som analysverktyg av en uppkommen situation än som stöd i en gestaltning.

Building houses in parts of park areas is an upcoming way to dense a city. In this way of building there is often an ambition to use the location in the park as a great quality of the houses. The main quality of the new houses is the activity of the park as it were before the houses came in place, which makes the maintenance of this activity of great importance. The purpose is to give an explanation of the problems and exemplify how they can be avoided. The basis of the thesis is in a study of the territorial concept, how territories function and how they arise. Three areas are presented, two already built, Kvarnparken in Kävlinge and Vipeholmsparken i Lund, and one Gyllins Trädgård, a park area in the east of Malmö, which will be partially built on. The territoriality is discussed and its potential in landscape design, also analyses of the two existing examples are made. From the ambitions of the area of Gyllins Trädgård situations where territorial problems might appear are picked out. These situations are analysed and solutions, which is described from their territorial consequences to see the different influences, are made. The concept of territoriality appears to function better as a way to analyse a problematic situation than to use as an instrument in landscape design.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

3	ABSTRACT	22	SITUATIONEN GYLLINS TRÄDGÅRD DISKUTERAS – VIKTIGA PROBLEM OCH FRÅGOR
4	INNEHÅLLSFÖRTECKNING	23	GRÄNSZONERNA MELLAN HUSEN/ TRÄDGÅRDARNA OCH PARKEN
5	INLEDNING	24	STAKET
5	SYFTE	24	NIVÅSKILLNAD
5	MÅL	25	DELVIS SKYMD SIKT
6	METOD	26	SKÖTSELGRAD
6	PRESENTATION AV MATERIALET	27	TORGET SOM ENTRÉ TILL OMRÅDET
6	DOKTORSAVHANDLING	27	ÖPPEN YTA
7	KVARNPARKEN	28	GRÖNT TORG
7	OMRÅDET	29	DISKUSSION AV GESTALTNINGSFÖRSÖKEN
10	HUSEN MÖTER PARKEN	31	DISKUSSION – SLUTSATSER
11	VIPEHOLMSPARKEN	32	REFERENSFÖRTECKNING
11	OMRÅDET	33	BILAGA 1
12	HUSEN MÖTER PARKEN	33	RESONEMANG KRING MATTIAS KÄRRHOLMS AVHANDLING "ARKITEKTURENS TERRITORIALITET"
14	GYLLINS TRÄDGÅRD	34	OLIKA DEFINITIONER AV BEGREPPE TERRITORIALITET
14	OMRÅDET	37	KÄRRHOLMS DEFINITION AV TERRITORIET
17	TERRITORIALITET	39	TERRITORIUM – PLATS
19	DISKUSSION OM TERRITORIELLA ASPEKTER PÅ LANDSKAPSGESTALT NING	40	AKTANT – NÄTVERKSTEORIN (ANT)
20	DISKUSSION AV EXEMPLEN VIPE HOLMSPARKEN OCH KVARNPARKEN	41	HUR TERRITORIET UPPRÄTTHÅLLS
		43	TERRITORIET SOM AKTANT OCH TERRITORIET SOM NÄTVERK
		45	TERRITORIETS STABILISERING
		46	TERRITORIELL KOMPLEXITET

INLEDNING

Det som under mina fem år på utbildningen till landskapsarkitekt har utkristalliserat sig som mitt huvudintresse är hur en fysisk miljö får största möjliga användarvänlighet. Och detta utan att göra avkall på en bra och innovativ formgivning. Att något är snyggt räcker inte, det är viktigt för mig att från början integrera de anpassningar som är nödvändiga för att platsen skall kunna fungera på ett tillfredsställande sätt och att finns en teoretisk grund att luta sig mot. I detta arbete har jag kunnat fördjupa mig i och utveckla mina tankar kring denna användarvänlighet, genom att använda mig av mina kunskaper i ett, för mig, nytt teoretiskt begrepp.

Jag har vid ett flertal tillfällen gått längs med Kävlingeån och sett en ny bebyggelse växa fram där. Det är en vacker å med omgivning och det går en promenadstig längs med i skyddad lummig miljö med sikt mot ån. I absolut närhet till ån på ett område som tidigare varit Kävlinge folkets park började det byggas hus. Den nya bebyggelsen skulle bli av lyxig karaktär och med unik närmiljö, den vackra Kävlingeån. Då husen byggdes endast ett stenkast från promenadstigen kunde man på nära håll följa byggandet. Husen blev klara och det såddes gräs runt om, nästa gång jag gick där så undrade jag om det fortfarande var tillåtet eller om sträckningen av promenadstråket ändrats och vart i så fall. Något hade förändrats och jag visste inte längre om jag fick gå på gångstigen, den kändes privat och jag kände mig som en inkräktare. Vägen hade gått från att vara allmän till att vara en del i en komplex situation. När det nya nyttjandet av parken lades till, i form av de nya husen och området kring dem, invercade det på det tidigare användandet av parkområdet och gjorde det inte lika självklart. Utseendet på själva parkområdet hade inte ändrats, förändringen låg i att marken i anslutning till parkområdet genomgått en förändring vilken bidrog till en förändring av användandet och upplevelsen. Ett av säljargumenten för lägenheterna i husen var möjligheten

att bo i park, frågan är då om man kan bo i en park, eller om bostadsbyggande i ett befintligt använt grönområde är ett effektivt sätt att ge ett område använt av många, en privat karaktär och därmed avfolka det? Och kan man i så fall genom medveten gestaltning undvika att det händer och skapa miljöer som fungerar både för boende och för besökare?

SYFTE

Utgångspunkten ligger i den fysiska förändringen när en ny bebyggelse tillkommer i eller i absolut närhet till ett befintligt park- eller grönområde med ett etablerat användande. Samt hur detta användande påverkas. Den del av park- eller grönområdet som är kvar förutsätts fungera som tidigare och dessutom bidra till en unik och tilltalande närmiljö till den nya bebyggelsen. Konflikten är tydlig, men varför uppstår den? Hur ser den ut? Och hur kan den undvikas? Syftet är att visa på problematiken kring ny bebyggelse i ett befintligt park- eller grönområde och att undersöka hur ett teoretiskt begrepp, i det här fallet territorialitet, kan fungera som stöd vid gestaltning.

MÅL

Målet är att tillgodogöra mig begreppet territorialitet och med hjälp av begreppet tydliggöra den problematik som uppstår då ett befintligt grönområde bebyggs. Jag hoppas också kunna ge förslag på hur man genom att vara medveten om problematiken kan undvika den genom medveten gestaltning.

M E T O D

Som bakgrund till arbetet ligger en litteraturstudie av begreppet territorialitet utifrån "Arkitekturens territorialitet", en doktorsavhandling av Mattias Kärrholm som lades fram vid Lunds Tekniska Högskola 2004. Litteraturstudiens resultat redovisas separat i en bilaga (Bilaga 1), där vägen till förståelse av begreppet redovisas genom resonemang kring citat ur avhandlingen.

Arbetet börjar med en presentation av två områden, Kvarnparken i Kävlinge och Vipeholmsparken i Lund, som är två till olika exempel på bostäder som har uppförts i parkmiljö. Vidare presenteras området Gyllins trädgård i Malmö där bebyggelse planeras i anslutning till en naturpark.

Därefter följer en diskussion kring territorialitet och vidare kring territoriella aspekter vid landskapsgestaltning och återkopplingen görs sedan till de två byggda exemplen och en diskussion kring dem och territorialitet förs.

Som sista del i arbetet diskuteras Gyllins trädgård och de problem och frågeställningar som kan tänkas uppkomma utifrån de ambitioner som finns för området sammanslaget med vad de territoriella diskussionerna kring Kvarnparken och Vipeholmsparken ger. Två exempel görs sedan där begreppet territorialitet prövas i samband med gestaltning. Varefter diskussion förs och slutsatser dras.

P R E S E N T A T I O N A V M A T E R I A L E T

D O K T O R S A V H A N D L I N G

Den teoretiska grunden för detta examensarbete utgjordes av doktorsavhandlingen "Arkitekturens territorialitet" av Mattias Kärrholm (2004). Studierna av doktorsavhandlingen utgjorde min väg till förståelse av begreppet territorialitet och ligger till bakgrund för hela arbetet. Kärrholms syfte med avhandlingen var att skapa förutsättningar för en diskussion som kan definiera en användning av territorialitetsbegreppet i arkitektursammanhang. Detta då territorialiteten hanteras av alla i vardagsanvändningen av det offentliga rummet och då territorialiteten ofta är förankrad i den arkitektoniska utformningen av det, men begreppet är trots det knappt omnämnd inom arkitekturteorin. Kärrholm riktar in sig mot arkitekturens betydelse för användning och kontroll av det offentliga rummet och hur gestaltningens betydelse ser ut i dessa sammanhang. Under rubriken Presentation av begreppet territorialitet s.16 finns en kort presentation av begreppet. En mer ingående presentation ligger som bilaga till arbetet (Bilaga 1), där redovisas min läsning av avhandlingen.

KVARNPARKEN

Vid Kävlingeåns strand, i de södra delarna av Kävlinge tätort, längs med ån går en väl använd promenadstig och miljön är snudd på idyllisk. På ett ställe längs med stigen har en gång legat en folkpark med en dansbana, men den är riven sen många år och området har sedan dess varit en äng med lite spår av den verksamhet som en gång fanns här, såsom någon stig och spår av dansbanan. På en del av det området har man nu uppfört bostadshus, inom syn och hörhåll från ån som just här har lite fall och kallas för Silverforsen. Det var här som funderingarna kring

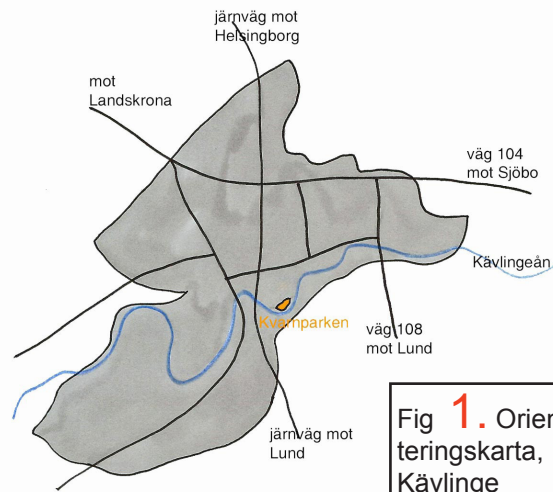

Fig 1. Orienteringskarta, Kävlinge

Fig 2. Översiktskarta, Kvarnparken

på hur privata bostäder och allmän park påverkar varandra tog form, jag funderade kring varför jag fick känslan av att inte få gå där fast jag visste att jag fick och hur känslan hade kunnat undvikas.

OMRÅDET

Husen i området är planerade i 20-tals stil med stora fönsterpartier ut mot ån. Mot ån har anlagts en trädgård, med paviljong, uteplats och böljande gräs likt en engelsk park och området är tänkt att ge känslan av herrgård (JM AB, 2001).

Bostäderna i Kvarnparken är de enda bostadshusen som har direktkontakt med stigen. Resterande sträckning av stigen har ån på ena sidan och rekreationsområde på andra. Sträckningen på stigen där den passerar

Kvarnparken är oförändrad, skillnaden för dem som går på den är en utsikt över de nya husen och det

faktum att promenadstigen nu gränsar till ett bostadsområde.

Fig 3. Husen och den omgivande miljön är planerade för att ge herrgårdskänsla

Fig 4. Illustrationsplan över Kvarnparken

promenadstråkets övriga mer naturlika miljö, gör att det inte på något sätt är oklart var det allmänna området börjar och slutar. Stigen svänger efter äppelodlingen i riktning mot bostadsområdet över en liten bro och svänger sedan av åt vänster och följer då Kävlingeån igen. När man åter närmar sig området då man kommer över bron och även då man kommer från väster, går stigen nära husen. Här har man lagt stigen på en nivå mellan ån och husen så att den visuella kontakten med husen begränsas (fig. 6) Gångstigen längs med Kävlingeån är mycket väl använd och ständig går här folk som rastar sina hundar, promenerar, joggar. Användandet verkar inte ha minskat sedan de nya husen uppfördes.

Kommer man gående på promenadstigen från öster (fig. 5) går man rakt mot en stängd grind med en röd och gul skylt med texten "privat område"(fig. 5). Inte förrän man kommer nära ser man att gångstigen svänger av till vänster för att sedan fortsätta rakt fram. Stigen går då genom en plantering av gamla äppelträd (fig.9) och här är avståndet till husen ca 50 meter. Mellan stigen och bostadsområdet rinner ett biflöde till Kävlingeån(fig. 8) och längs med det står upp vuxna träd som delvis skymmer sikten. Detta avstånd och dess innehåll i kombination med husens prydliga närmiljö, som skiljer sig stort från

Fig 5. När man närmar sig området från öster möts man av staket och en skylt.

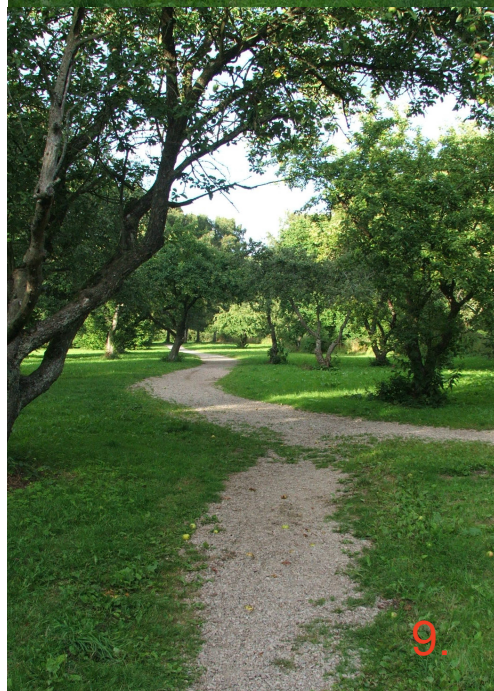

Fig 6. Stigen förbi husen i den västra delen av området ligger nedanför husens nivå, vilket ger en avgränsning och en minskad insyn utan att skära av kontakten med parken. Slänten är vildvuxen medan den plana ytan runt husen är välklippt vilket tydligt markerar att gräsmattan hör till husen.

Fig 7. Det relativt långa avståndet mellan gångstig och hus gör att boende och nyttjande av park inte störs av varandra.

Fig 8. Längsmed bostadsområdesgränsen mot parken rinner ett biflöde till Kävlingeån som bildar en naturlig gräns in till området.

Fig 9. Promenadstråket går genom en gammal äppelodling.

Fig 10. Ljudet från biflödet har också en avskärmande verkan

HUSEN MÖTER PARKEN

Kvarnparkens bostadsområde gränsar mot ett väl använt parkstråk. Husen möter den ordnade närmiljön som möter den vildare parkmiljön. I gränsen mot parken i öster skiljs området från parken med ett staket. Att hägna in området är ett sätt att markera att det inte längre är en offentlig miljö besökaren rör sig i. Att i inhägningen använda sig av staket är en enkel lösning som visserligen fyller sin funktion men staketet signalerar även att man vill stänga ute och för den som befinner sig innanför staketet att det finns något som man behöver skydda sig mot. På grinden i staketet sitter dessutom en gul skylt med röd kant med texten "Privat område", en färgkombination som förknippas med varning kombinerat med texten "Privat område" ger allt annat än ett välkomnande intryck. Troligen har de känt sig tvungna att sätta staket för att förhindra att stigen som går längsmed biflödet till ån på bostadsområdets sida blir en passage men genom att använda sig av en annan slags avgränsning hade samma resultat kunnat uppnås utan de negativa intryck som dagens utformning ger. Genom biflödet till Kävingeån som går mellan bostadsområdet och promenadstråket så blir det en naturlig avgränsning som jag varken uppfattar som otrygg eller uteslutande. Det stora avståndet till husen och den delvis skymda sikten som de uppvuxna träden medför gör att närvaron av husen enbart känns betryggande och positiv. I den västra delen av området sker mötet mellan parkstråket och bostadsområdet i den slänten som jag nämnt tidigare. Nivåskillnaden mellan stig och hus fungerar utmärkt tycker jag som en gräns.

V I P E H O L M S P A R K E N

I östra Lund växer ett nytt bostadsområde fram. I lummig miljö står lägenheter av det exklusiva slaget till försäljning. I de påkostade broschyrerna kan man läsa om staden Lund som en charmig stad med strategiskt läge i den expansiva Öresundsregionen. Men i området där husen ligger råder ett lugn och en tystnad och så fort man passerat skylten i form av en mur (fig. 13.) med texten "Vipeholmsparken" känns det att detta är ett bostadsområde. Det är inte svårt att räkna ut vem som flyttar hit; Det medelålders paret som sålt villan då barnen flyttat ut. Köpgruppen är köpstark, har höga krav och vill ha något extra, i Vipeholmsparken erbjuds de ett boende i lägenhet med väl tilltagen balkong eller uteplats och extra ljudisolering, egen tvättstuga och stort garage ingår naturligtvis, men man slipper villans avigsidor med det ständiga underhållet, ansvaret och trädgårdsskötseln (NCC Boende AB, 2004). Istället ska parken fungera som trädgård, i lyxversion, då skötseln tas om hand av andra. Den finns där för att du ska kunna njuta av ståtlig grönska, små gårdsmiljöer med bänkar och lektyor. Gångstråken genom området är lagda på lagom avstånd från husen för att insynen ska minimeras och boendet likna villaboende så mycket som möjligt (fig. 15).

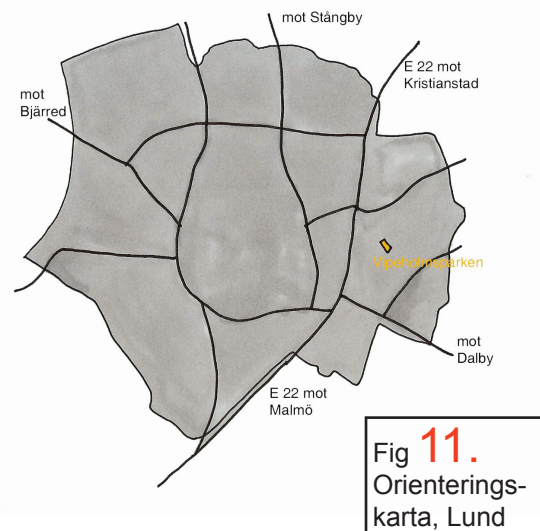

Fig 11.
Orienteringskarta, Lund

O M R Å D E T

De åtta husen som finns i området är strama i sin form, vita och med mycket glas, en stark kontrast mot grönskan (fig. 16). I detaljplanen över Vipeholmsparken kan man se att området mellan husen inte är allmän platsmark (Detaljplan för Vipemöllan, 1998). Istället benämns det tillsammans med husen som kvartersmark, vilket innebär att parken, precis som husen ägs och underhålls av fastighetsägaren. Kommunen som står för underhållet av de offentliga ytorna i staden har inget att säga till om.

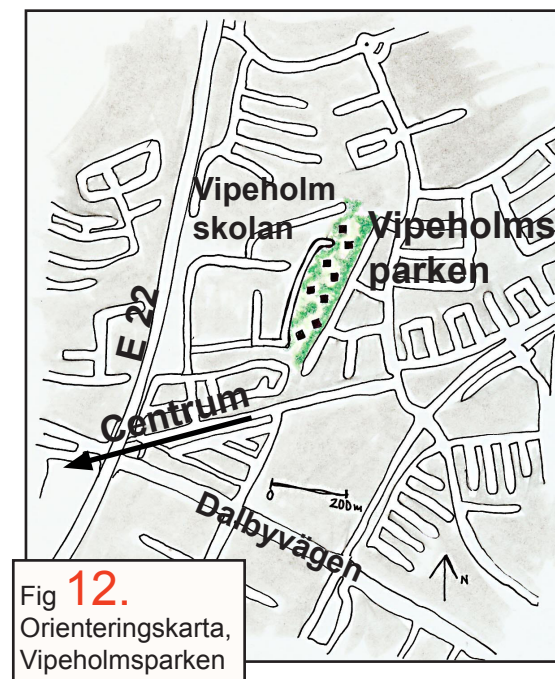

Fig 12.
Orienteringskarta, Vipeholmsparken

Man har i detaljplanen x-märkt en gång och cykelstigar vilket innebär att den skall hållas öppen för allmän gång och cykeltrafik. Det är bl.a. den vägen som i försäljningsmaterialet för lägenheterna beskrivs ha placerats med minimal insyn till husen. Genom märkningen omöjliggörs en inhägning av området. Vid entrén till området står en mur med texten "Vipeholmsparken" (fig. 13), man leds sedan på stigar runt området vilka alla leder till husen med undantag från den gång som nämndes tidigare som skall hållas öppen för genomfart. Stigarna i området är asfalterade och kantade med belysningsstolpar (fig. 19) och går mellan de ovala asfalterade ytor som finns vid varje huspar, dessa ytor fungerar som avlastnings-/vändplats men även som up-

pehållsyta då där är bänkar utplacerade vid kanten av dem (fig. 18). Att alla stigar i området leder mot husen är en stor faktor i det att jag inte uppfattar parken som öppen för allmänt nyttjande. Det signalerar att promenad genom parken sker för att ta sig till husen, det är inte en park att ströva runt i.

HUSEN MÖTER PARKEN

Husen i Vipeholmsparken är placerade i parken. Runt husen löper asfalterade stigar och sedan börjar parken direkt. Ingen mellanzon med en mer ordnad karaktär som det t.ex. är i Kvarnparken finns och det gör att parken uppfattas som husens närmiljö snarare än som offentlig park. Detta tillsammans med flera andra aspekter som jag tidigare nämnt som att stigarna leder mot husen och att en mur med texten Vipeholmsparken möter i entrén till det inhägnade området bidrar till att förstärka intrycket av att Vipeholmsparken är ett bostadsområde inte en park.

Fig 15. Det ganska stora avståndet mellan husen och gångstigarna samt den delvis skymda sikten minskar insynen.

Fig 16. Husens balkonger är riktade rakt ut i grönskan.

Fig 17. Gångarna på området leder alla mot husen.

Fig 18. Ytorna framför husen är tänkta att fungera som vändzon såväl som uppehållsyta.

Fig 19. Stigen leder till en uppehållsyta framför ett hus från vilken en gång börjar som leder till nästa hus.

GYLLINS TRÄDGÅRD

Gyllins trädgård är i nuläget en naturpark belägen i de östra delarna av Malmö. Planer finns för att bygga bostäder i delar av och i anslutning till parken. För området Gyllins trädgård har Malmö stad gjort ett Kvalitetsprogram som beskriver kommunens ambitioner för området. Kvalitetsprogrammet är gjort över förvaltningsgränserna på kommunen och för att skapa sig en bild av hur Malmö stad ser på området och hur de planerar för det är det ett bra dokument att studera. Kvalitetsprogrammet är gjort som en vägledande skrift vid planering och utbyggnad av området. I sin form kompletterar det detaljplanen och används för att säkerställa och utveckla områdets kvaliteter. På längre sikt kan det även, i ett förvaltningsskede, användas för att bibehålla de skapade kvaliteterna. Syftet och målet med kvalitetsprogrammet är att underlätta projekteringen och att säkerställa de stadsbyggnadsmässiga och arkitektoniska kvaliteter som området kan ge Malmö som stad, de ytterligare dimensioner som tillförs. Målet med det nya bostadsområdet är att skapa ett boende för människor i olika livsskeden och med olika förutsättningar, ett varierat boende. Man strävar efter en hållbar utveckling där man kan tillgodose dagens behov utan att äventyra morgondagens (Kvalitetsprogram, 2004). Här refereras i korthet de delar som rör den här uppsatsens frågeställningar.

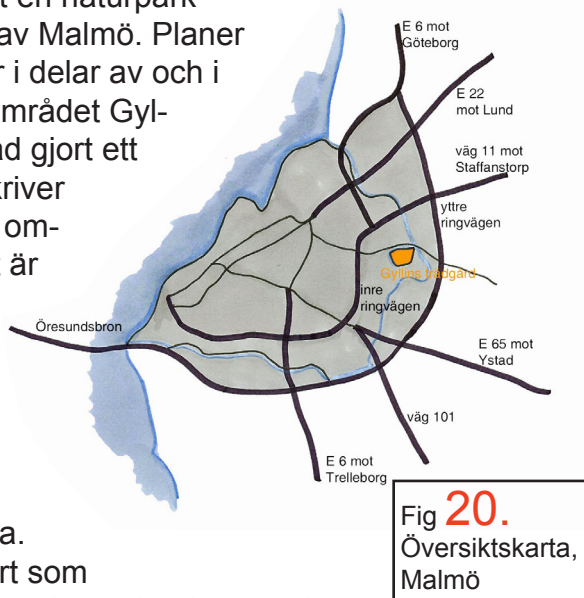

Fig 20.
Översiktskarta,
Malmö

OMRÅDET

Gyllins trädgård är sedan 1970-talet nedlagd Handelsträdgård, kallad Knut Gyllins rosdriveri, vilket ger en unik miljö. Spåren av de gamla växthusen, odlingsfälten och läplanteringarna ger denna unika miljö som har stor betydelse för stadsdelens och områdets identitet. Området innehåller en blandning av förvildade trädgårdsväxter och självetablerade vilda växter i en unik och närmast osannolik kombination. Området gränsar i norr till Sallerupsvägen vilken utgör en stor barriär mot omgivande landskap, förbi Gyllins passerar 5500 fordon per dygn. Tre angoringspunkter från Sallerupsvägen till området och ett antal gång och cykeltunnlar finns förberedda. I söder kantas området av Klågerupsvägen, den uppfattas inte som barriär på samma sätt. Från Klågerupsvägen kopplas en angoringsväg till den södra delen av bebyggelsen i. I väster rinner Risebergabäcken, över den kommer två nya gångbroar att anläggas för att förenkla tillgängligheten från omkringliggande bostadsområden. Vid bäcken finns en befintlig lekplats som fungerar som en länk mellan befintlig bebyggelse och naturpark.

Fig 21.
Översiktskarta,
Gyllins trädgård

Den nya bebyggelsen kommer framförallt att förläggas till mark som idag är åkermark och den bebyggda delen kommer att få ett exploateringsstal som i den här delen av staden räknas som högt för att kunna behålla en stor del av parken öppen så att den kan fungera som en "grön lunga". Bebyggelsen kommer att förläggas i band från öst till väster med en fallande hushöjd från norr till söder, som högst fem våningar och ner till två våningar. Detta bl.a. för att ge alla ultimata solinsläpp och utsikt. Längst i norr ligger punkthus som fungerar som landmärken och som har utsikt över naturparken. Söder om dem ligger U-formade bostadsgårdar där de halvprivata gårdarna har direktkontakt med naturparken. Som en rad längs med dessa gårdar, som en sista utpost mot parken, ligger en rad av lägenhetsvillor på max fyra våningar, förankrade i vegetationen. Längst till väster ligger ett radhusområde med två våningar som smyger sig in i parken. Centralt i området finns ett grönt torg beläget. Detta är en samlingspunkt och det är vid detta som eventuella lokaler och butiker ska finnas. Torget utgör en entré till naturparken och fungerar som en länk mellan Gyllins trädgård och omvärlden. Ambitionen är att skapa en tydlig och orienterbar yttre miljö med en måttlig och mänsklig skala. Detta ska ge en tillgänglighet och trygghet och åstadkommes på flera nivåer, från den privata uteplatsen via det halvprivata gårdsrummet till det offentliga rummet. Gaturummen håller en liten skala med intima miljöer och trånga gaturum som uppmuntrar möten mellan människor och som manar till en låg fordons hastighet.

Grundstenen i området ligger i miljöns förutsättningar och ambitionen är att det gröna tas tillvara och utvecklas in i boendet. Naturparken lämnas i stort sätt orörd, bebyggelsen läggs som främst på åkermark. Det kommer dock att ske påverkan då fler boende i närområdet ger en ökad belastning vilket ger ett behov av strukturering. I området finns en rik biologisk mångfald, förvildade trädgårdsväxter blandad med spontant etablerad flora. Djurlivet är rikt och där har våtmarken, belägen mitt i området, en stor betydelse som en artrik fågelokal. Av de närboende används Gyllins trädgård för promenader, rastning av hunden, ridning och lek. Malmö stads naturskola är också flitiga nyttjare liksom den skola som ligger i södra delen av området och som tar tillvara området i sin undervisning. Områdets struktur medger till lek och samvaro. Spontan lek för de äldre finns det unikt utrymme för i och med närheten till parken, planerad lek för de mindre barnen kan ske på de gröna gårdarna på tryggt planerade lekplatser. Till växtvalen i området står de unika befintliga miljöerna som grundstenar. Den gröna strukturen avses utvecklas in i boendet. Miljön och växtmaterialen inspireras naturligtvis av de spår som handelsträdgården lämnat efter sig t.ex. de enhetliga planteringarna.

TRYGG OCH SÄKER

Trygghetsaspekterna för området bör diskuteras på ett tidigt stadium för att i största möjliga mån undvika negativa effekter av gestaltning och planering såsom dolda prång och mörka vägar. Otrygghet eller känslan av en sådan kan också vara resultatet av vaga ansvarsgränser eller onödigt starka gränsdragningar såsom höga plank eller staket. Viktiga aspekter att ta ställning är att man skapar livfulla platser där det är lätt att få överblick och orientera sig. Belysningen bör vara god, inte minst vid t.ex. busshållplatser. Man bör också

tänka på att gröna ytor ofta kan ge känslan av otrygghet vid mörker och man bör därför anlägga alternativa vägar till dem som går genom grönområden. Genom en tydlig formgivning som signalerar vad som är offentligt, halvprivat och privat område skapas många mötesplatser med god tillgänglighet som är användbara för alla, kvinna som man.

ENTRÉTORG

Torget centralt beläget i området ska samtidigt fungera som entré till naturparken. Vid torget planeras även vårdcentral och handelsverksamhet om än i liten skala, och blir därför att betrakta som offentligt. Torget är tänkt att vara grönt i sin karaktär och mötet mellan det och den angränsande naturparken behöver studeras ytterligare.

LÄGENHETSVILLOR

Husen är de sista ut mot naturparken och är tänkta att på ett försiktigt vis smältas i vegetationen. Uteplatserna skall placeras ut mot naturparken och känslan av att befinna sig i parken ska eftersträvas, därför ska uppvuxna träd i anslutning till husen bevaras.

NATURNÄRA RADHUS

Radhusen är tänkta att bilda stora gemensamma öppna gårdsrum vilka ger öppningar för en boendemiljö i nära naturen. Husen ligger i naturparken vilket skall märkas i närmiljön och trädgårdssidorna gränssar direkt mot ängsmarken

GÅNG- OCH CYKELVÄGAR

Ambitionen är att cykeln skall prioriteras för kortare transporter från bostaden. Det är därför viktigt att gång- och cykelvägnätet är väl genomtänkt och förankras i de rörelsemönster som förväntas uppkomma genom området.

PRESENTATION AV BEGREPPET TERRITORIALITET

I den presentation som här följer presenteras begreppet territorialitet i korthet, för en mer ingående presentation av begreppet se Bilaga 1.

Man kan efter läsning av Kärrholm (2004) konstatera att begreppet territorialitet har haft en användning inom de mest skilda ämnesområden, såsom sociologi, maktteori och biologi, och att definitionen även skiljer sig, mer eller mindre, dem emellan. Gemensamt för de olika definitionerna kan man ändå se att hävdandet av ett område är. Det kan handla om kontroll av ett område, och vad som förs in och ut från det. Det kan ur det biologiska perspektivet handla om en inbyggd drift till att försvara sina egna intressen inom sitt revir, och det kan handla om en persons egna revir som han är omgiven av och alltid bär med sig.

Kärrholm har ett sätt att se på begreppet som skiljer sig från de övriga då han definierar det för arkitektursammanhang. Han menar att territorialiseringar uppstår, de skapas inte, däremot kan man genom insikter i hur territorierna produceras, stabiliseras och kontrolleras ta sig an ett område eller en situation och skapa fysiska förutsättningar för territorialisering. Genom kunskap om i vilka situationer en viss territorialisering tenderar att uppstå kan man skapa miljöer som uppmuntrar eller försvårar denna, utan kunskap om dess uppkomst finns risken att planeringen inte får den avsedda effekten. Kärrholm menar att då territoriet är det avgränsade och på något sätt kontrollerade utrymmet, kan det tyckas rimligt att begreppet har en användning i arkitektursammanhang, men så är i nuläget inte fallet, och hans

- Fig 22. Gyllins trädgård bjuder på uppvuxen bokskog,
Fig 23. karaktärsskapande träd,
Fig 24. spännande stigar genom tät vegetation som öppnar sig mot slätten
Fig 25. och utsikt.
Fig 26. Längs med den västra sidan av området rinner Risebergabäcken, på andra sidan den, över bron, gränsar Gyllins trädgård mot ett villaområde.

avhandling är en öppning för begreppets användande i dessa sammanhang.

Territoriet har, enligt Kärrholm, en fysisk avläsbarhet, där det är de fysiska förutsättningarna som står för kontrollen och där kontrollen inte är avsikten utan resultatet. Det är de ramar som ges, och som går att uttyda av miljön, som styr beteende och känslan för området. Det räcker inte med ett beteende eller ett samspel människor emellan. Kopplingen till en fysisk miljö måste finnas för att det ska kunna gå att prata om territorialisering.

Kärrholm menar vidare att det fysiskt avläsbara territoriet utövar en makt som, beroende på hur stabilt det territorialiserande nätverket är, varierar i styrka. För att visa hur makten ser ut, och vad som bygger upp territoriet, använder sig Kärrholm av Akant Nätverks Teorin. Genom att i denna benämna allt som ingår i det territorialiserande nätverket med aktanter och ge dem lika värde läggs ett fokus på resultatet och inte förhållandena aktanterna emellan (se Bilaga 1 sid. 40). Beroende på vad man vill undersöka tas olika aktanter med i nätverket och samma aktant kan ingå i flera territorier. Även ett territorium kan ingå som en aktant i ett nätverk och är då jämställt med övriga aktanter. Beroende på uppbyggnad och medverkande aktanter är territorierna olika stabila. Och genom olika former av stabilisering är territorierna även olika känsliga för att förlora en aktant, vissa kan fortsätta genom att byta ut aktanten mot en likvärdig medan andra dör. Territorialiteten behandlar det maktspel som uppstår då olika fysiska förekomster samverkar. Hur makten ser ut beror på situationen och de aktanter som ingår i det aktuella territoriet.

Vid en tydlig makt stärker de olika ingående aktanterna syftet med situationen.

Beroende på aktanterna och situationen kategoriseras territorierna in av fyra produktionsformer (se Bilaga 1 s.41). Formerna beskriver de huvudsakliga sorterna av territorier, och de existerar oftast sida vid sida. Den territorialitet som Kärrholm beskriver är uppkommen och inte skapad. Den uppkomna territorialiteten kan sedan analyseras

och kategoriseras. Efter det är det möjligt att utifrån den territoriella situation som råder göra förändringar och dra slutsatser i hur platsen upplevs och varför.

Personligen så har jag tidigare kopplat ordet territorialitet till hävdande av revir och bejakande av gränser. I Kärrholms definition kommer den kopplingen lite på ända, begreppet har en betydligt vidare användning. Vi utsätts ständigt för territorialiseringar, man kan se dem lite som ordningar som vi går emot eller underkastar oss utan att vi nödvändigtvis är medvetna om det. Parkeringsplatsen t.ex. är en territorialisering, vi vet när vi ser en parkeringsplats att där ska vi parkera vår bil. Parkeringsplatsen är en så kallad territoriell strategi. Någon som inte är ständigt närvarande på parkeringsplatsen har bestämt att här skall man parkera, man ska betala för det i parkeringsautomaten och stå inom de markerade rutorna. Strategin upprätthålls med hjälp av parkeringsvakter som kommer och kontrollerar biljetterna med jämna mellanrum. Det ger en trygghet att veta vad som förväntas, och territoriet parkeringsplats innehåller en mängd olika delar som tillsammans ger oss informationen vi behöver för att använda oss av den på rätt sätt. Dessa delar kallar Kärrholm aktanter och de ingår i det nätverk som territoriet parkeringsplats är. P-skylden är en aktant, så även biljettautomaten, parkeringsrutorna, de andra bilarna osv. I en annan parkeringssituation kanske det enbart finns en grusplan och en P-skyld, ändå kommer bilarna med stor sannolikhet att ställa upp sig som om det fanns målade rutor, man associerar till en parkeringsplats av det förra slaget och betar sig därefter, territoriell association. Den territoriella associationen uppstår då man trots att man inte befunnit sig på samma ställe tidigare ändå vet vad man står inför t.ex. ett klätterträd eller en pulkabacke.

Territorier är alltså långt mer än hävdande av revir som jag hade föreställningen om från början. Istället visade det sig vara ett begrepp som kan förklara och sätta ord på seenden i vår omgivning.

DISKUSSION OM TERRITORI- ELLA ASPEKTER PÅ LANDS- KAPSGESTALTNING

Hur kan då begreppet användas inom landskapsarkitekturen? Vid gestaltning av det offentliga rummet kommer man in på tillgängligheten. Är platsen tillgänglig för alla? Vad är det som gör att en plats är tillgänglig. Kärrholm har i sin avhandling tre stycken torg som exempel, vilkas territorialiseringar han analyserar. Det torg som innehåller flest territorialiseringar, och därmed har störst territoriell komplexitet, tycks vara det mest tillgängliga. Den territoriella komplexiteten skulle således kunna vara en måttstock för graden av offentlighet på en plats. Men samtidigt är offentlighet och tillgänglighet samma sak?

Kärrholm säger själv att territorialiteten i den form han presenterar inte har en naturlig övergång till planerandet av en plats. Istället säger han sig visa hur man kan förstå och beskriva platsen och genom det territoriella angreppssättet ger han vissa råd, men främst månar han om att diskussionen om det offentliga rummet har sin grund i hur det används. Användaren finns naturligtvis redan nu med i landskapsgestaltandet, men kanske är det en för snäv bild av användaren vi använder? Ska vi planera in utrymme för den territoriella komplexiteten i form av nätverkande aktanter. Kanske ska vi vara mer flexibla i gestaltandet, göra det i flera led, där det första bara utgör en stomme och låta det användande som utvecklas vara vägledande för slutresultatet. I början av min utbildning hörde jag en föreläsare säga att en god gestaltare sätter stommen i vägnätet, låter användarna visa var stigarna ska vara och återkommer efter ett år för att permanenta dem. För mig har det blivit som en metafor för att det inte går att "skriva folk på näsan" vad de ska göra på en plats, de använder den ändå som de vill och kan de inte det så använder de den inte.

Kärrholm pekar på vikten att ta hänsyn till allt från den enskilda personens approprierade territorium till de mer officiella strategier som finns på platsen. Detta är främst något som går att göra då man redan har en situation som t.ex. ska göras om. Det är också vid en redan befintlig situation som territoriebegreppet i nuläget har sin styrka. Kärrholm ger ingen självklar vägledning till hur begreppet kan användas som gestaltungsstöd. Inom landskapsarkitekturen ser jag för närvarande användningsområden främst som analysverktyg, där man genom att studera de territoriebildningar som finns på en plats dels kan se hur den används, men också om och varför den inte används, vad som inte fungerar på platsen. Begreppet ger även ett nytt perspektiv i tänkandet kring vad som gör en plats tillgänglig, i det att de olika territorieproduktionerna visar på det materiellas förmåga att stabilisera nätverk och bli något att hänga upp ett användande på. Begreppet ger även en förklaring till varför vissa platser upplevs mer tillgängliga än andra, varför man vet vad man ska göra vid vissa situationer men känner sig bortkommen vid andra. Dessa förklaringar kan indirekt vara till hjälp vid en gestaltning och definitivt visar de att begreppet har potential att utvecklas som någon slags gestaltungsverktyg, att använda vid gestaltning av offentliga platser.

Vid gestaltning av en bostadsgård t.ex. kan territorialiteten vara användbar genom att man tar reda på vilka territorialiseringar, aktiviteter som finns och som behöver kunna samverka på gården. Skapar man förutsättningar för att territorierna kan fungera och samspela så har man goda förutsättningar för en gård som kan fungera. Att barnen kan springa runt utan att behöva springa förbi bänkarna där man kan sitta och fika i lugn och ro. Att det går att tömma soporna utan att behöva flytta undan cyklar. Etc. På samma sätt kan man då det handlar om större skala som ett torg eller en park som ska göras eller göras om. Genom att utgå från de territorialiseringar som finns eller som kan tänkas finnas eller uppstå, och skapa förutsättningar för samverkan eller överlappning, territorierna emellan.

DISKUSSION AV EXEMPLEN VIPEHOLMSPARKEN OCH KVARNPARKEN

Utifrån syftet att visa på problematiken kring ny bebyggelse i befintliga park- och grönområden används nedan begreppet territorialitet för att diskutera exemplen Vipeholmsparken och Kvarnparken.

De två exemplen Vipeholmsparken och Kvarnparken har olika förutsättningar och visioner. Likheten ligger i att ta mark som har en användning, som nyttjas som grönområde, i anspråk för bebyggelse. Kvarnparken är ett mer renodlat park-/strövområde och påverkar på så sätt ett större antal människor. Någon skillnad i funktion för de som använder området har inte skett förutom visuellt. Där det tidigare var en övergiven folkpark är det nu ett välordnat bostadsområde. Den territoriella förändringen består för hela området i att det nu även innefattar bostäder och boende. Att det nu finns staket och skyltar hörande till bostadsområdet som de som använder parkområdet behöver ta ställning till. Och att en möjlig vistelseyta försvann, även om den inte hade någon flitig användning.

Situationen i Vipeholmsparken är annorlunda. I den har hela parkområdesterritoriet tagits i anspråk och således övergått till att vara territoriet bostadsområde. Delar av området är bevarat som det är, men det är tydligt att det numera tillhör de nybyggda husen. Vad är det då som gör att det inte känns som att den kvarvarande parken är till för allmänheten? Som jag tog upp under beskrivningen av Vipeholmsparken så jag att det till stor del handlar om närheten till husen och att det inte går att avläsa var husens närområde upphör och därmed tolkas hela parkområdet som husens närområde. Territoriet

bostadshus associeras med boende och att området i husets absoluta närhet hör till dem. I fallet Vipeholmsparken tror jag att detta är helt medvetet. I försäljningsmaterialet omnämns parken som husens trädgård och att området är planerat för att komma så nära ett villa boende som möjligt (NCC Boende, 2004). Det har aldrig funnits som ambition att parken skall fungera att använda för någon annan än de boende och att den enligt min uppfattning inte heller gör det visar att det om området är tänkt att fungera som offentlig mark behövs någonslags markering var husens område slutar och det offentliga området börjar för att underlätta nyttjandet av parken och också underlätta för de boende i det att de känner att de vet var deras territorium är. Det är den typen av problematik som jag tror kan uppstå exempelvis i Gyllins trädgård där ambitionen för endel av husen är att de ska öppna sig ut mot parken och ligga ”i” parken och samtidigt finns det ett nyttjande av parken som sträcker sig ända in till husen. Jag ser det som att det behövs en tydlighet för såväl boende som användare om vad det är som gäller, på det sättet undviks osäkerhet och övertramp.

Återstoden av parkområdet mellan husen i Vipeholmsparken har fortfarande en kvalitet i det att det ramar in de nya husen. Genom sin existens känns också det relativt korta avståndet mellan hus och gång/cykelväg betydligt större och det är en fördel för såväl de boende, som slipper insyn, som för de förbipasserande, som slipper känna att de tränger sig på. Området är i minsta laget för att lämpa sig för både bostad och allmän park och med det i åtanke har området en lyckad planering. Bra exempel att ta med från Vipeholmsparken är den stora skillnad som en planterad yta gör mellan hus och väg. Staket, häckar, plank, känns överflödiga, det finns en tydlig avgränsning som ändå inte känns påträngande. Samt att utan markering var bostadshusens område slutar försvåras nyttjande av områden i närheten av bostadshus.

Kvarnparken innefattar ett territorium för boende och ett territorium för gående. Boendets aktanter är tydliga, husen, den klippta gräsmattan, miljöhusen, cykelställen... Allt som hör en boendemiljö till. Vad

som är önskvärt i exemplet Kvarnparken är att de boende inte skall känna sig utsatta och de gående inte ska känna att de tränger sig på. Det skall alltså inte finnas territoriebildningar som säger till de gående att de inte får vara på gångstigen och inte heller sådana som säger att de ska betrakta bostadsområdet som allmän park. Till skillnad från Vipeholmsparken har Kvarnparken en tydligt avgränsad yta kring husen som uppenbart är till för de boende och utanför det området fortsätter parklivet som det gjorde innan husen fanns.

När jag som besökare närmar mig Kvarnparken från öster möts jag av ett staket och jag vet direkt hur jag ska förhålla mig till det. Staketet som löper kring området, har en grinden och en skylt med texten "privat område" och tillsammans kan de ses som en form av territoriell taktik man använder sig av för att förstärka sin territoriella strategi, ungefär som att detta är ett bostadsområde och helst ska bara boende vistas här. Avgränsningen fungerar på så sätt att det nog avskräcker de flesta från att gå in genom grinden, istället väljer de att fortsätta på den allmänna gångstigen, men hade en annan avgränsning kunna ha samma funktion? Behövs det verkligen ett staket och gulröda skyltar för att hindra allmänheten att gå in och spela fotboll på den välklippta gräsmattan? Som jag var inne på tidigare så är jag av uppfattningen att en tydlighet för användaren är något att sträva efter, att behöva gissa sig fram var man får gå och inte medför en osäkerhet. Man skulle kunna tänka sig att gränsen istället markerades med en relativt vildvuxen häck bestående av buskar som man kan återfinna i buskagen längs med gångstigen. Det hade gett en tydlig avgränsning som ändå utövade samma, utestängande taktik som staketet med grinden. Skylten hade även den kunnat vara av annan karaktär som tydligt informerade om vad som gällde innanför häcken.

Ett ställe som hade kunnat bli problematiskt är i områdets västra del där stigens sträckning går nära husen och lätt hade kunnat integreras i bostadsområdet och därmed inte varit tydligt offentlig. Detta har man löst genom att använda sig av den nivåskillnad som finns i området i och med bäckfåran. Stigen går på en avsats mellan husen

och bäckfåran, vilket ger en begränsad insyn men ändå upprätthåller kontakten mellan husen och parken. Släntsidan tillåts vara av ängskaraktär medan gräset runt husen klipps kort. Detta ger en indikation på att det är en skillnad på stigen och husen och på att slänten hör till stigen och gräsmattan till husen. Det här är ett bra exempel på en tydlig markering mellan bostadsområdet och den offentliga stigen som ändå inte är uteslutande eller bygger på förbud.

På det stora hela upplever jag Kvarnparken som ett bra exempel på hur bostäder kan integreras i och tillföra något till ett befintligt parkområde. Bra exempel från Kvarnparken är hur väl en nivåskillnad fungerar som avgränsning och att en partiellt skymd sikt är nog så avskiljande som en helt skymd. Den territoriella komplexitet som är önskvärd i offentliga miljöer är svår att hitta här då den kräver en offentlig miljö med ett stort antal samverkande och överlappande territorialiseringar.

SITUATIONEN GYLLINS TRÄDGÅRD DISKUTERAS – VIKTIGA PROBLEM OCH FRÅGOR

Malmö stads kvalitetsprogram för Gyllins trädgård innehåller en stark ambition om ett nytt bostadsområde som skall integreras i den befintliga naturparken. I undertoner ligger även ambitionen om att området även i fortsättningen skall behålla den unika blandningen av vild och odlad flora som kommer av den nedlagda handelsträdgården. För att ambitionen skall kunna uppnås ser jag det som nödvändigt att vara tydlig i varje val i utformningen. Det är en ganska komplicerad situation där de nya husen skall ha parken som sin förlängda bostadsgård utan att det ska kännas som att deras trädgård är allmänt strövområde. De som kommer för att använda sig av parken skall också tydligt kunna känna av var "deras" område börjar och slutar. Öppenheten ut mot parken, från husen är en stark kvalitet för de boende, men om inte tydligheten i utformningen är stark nog kommer med stor sannolikhet behovet från de boende av att sätta upp staket eller häckar för att hävda sitt revir att väga tyngre än att bibehålla den fria kopplingen till parken. Detta behöver inte kräva komplicerade lösningar, men det kräver en medvetenhet och eftertanke, för att på bästa möjliga sätt kunna planera för en miljö som fungerar för alla.

De delar av området där de territoriella aspekterna är särskilt påtagliga och där det finns risk för problem utifrån de erfarenheter som jag har fått i de två byggda exemplen av liknande art, Vipeholmsparken och Kvarnsparken, är gränzonerna mellan husen/trädgårdarna och parken samt det torg som är tänkt att fungera som en entré till

bostadsområdet. Nedan för jag ett resonemang kring dessa två problemområden och tar fram principlösningar för dem. Lösningar som i större eller mindre utsträckning tillgodoser de olika behoven och som jag sedan jämför och diskuterar.

Vad som tas fasta på i lösningarna är att de två huvudsakliga brukargrupperna av Gyllins trädgård, de boende och de utifrånkommande besökarna, i så stor utsträckning som möjligt skall få sina behov tillgodosedda. Utifrån de mål och ambitioner som Malmö stad har för området genom sitt kvalitetsprogram.

GRÄNSZONERNA MELLAN HUSEN/ TRÄDGÅRDARNA OCH PARKEN

I kvalitetsprogrammet finns ambitionen att husen skall ligga "i" naturparken. Men någon slags avgränsning behövs för att de som bor i huset skall kunna upprätthålla sitt privata territorium. Känslan av öppenhet ut mot parken skall ändå bibehållas och en avgränsning behöver inte vara ogenomtränglig, varken fysiskt eller visuellt. Mellan bostäderna och parken finns en

lämplig sträckning för en gång/cykelväg. Förbi husen som öppnar sig ut mot parken ska alltså en offentlig cykelväg löpa. I den situationen blir det än viktigare att vara tydlig, det handlar inte bara om de boende och deras behov av att ha ett eget område, det handlar också om att de som passerar dels ska veta var de kan vara och inte känna att de tränger sig på och dels är det en trygghetsaspekt i att lägga ett gång/cykelstråk längsmed bebyggelse så kontakten dem emellan bör inte skäras av helt. I Vipeholmsparken konstaterade jag att då husen inte hade något markerat närområde som uppfattades hela parken som närområde. I det området orsakade inte det några stora problem då ambitionen för parken inte var någon annan än att den skulle vara husens gemensamma yta. I Gyllins trädgård är ambitionen att

Fig 27.
Översiktskarta,
Gyllins trädgård zonen där
bebyggelsen gränsar mot
parken

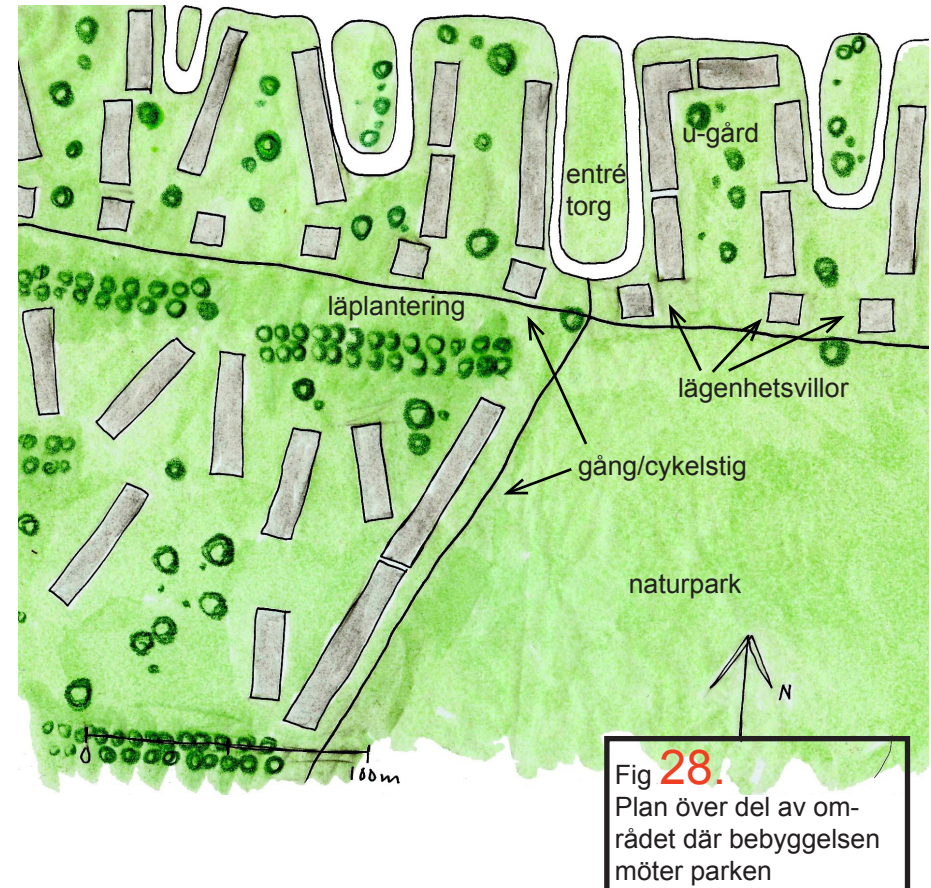

Fig 28.
Plan över del av om-
rådet där bebyggelsen
möter parken

parken dels ska fungera som en förlängning av den privata trädgården och dels som en offentlig naturpark. Då parken är stor så finns det all möjlighet till att detta ska fungera men just där parken möter bostadsområdet finns anledning att vara extra tydlig i gestaltningen för bästa användarvänlighet och för att ambitionen för området ska kunna hållas.

STAKET

En traditionell avgränsning mellan privat och offentligt område görs ofta med staket, plank eller mur. Avgränsningen är effektiv och tydlig. Den är lätt att läsa av, alla vet att det är en avgränsning och vad som gäller alternativt hur man går till väga för att ta reda på vad som gäller, se vad som finns på andra

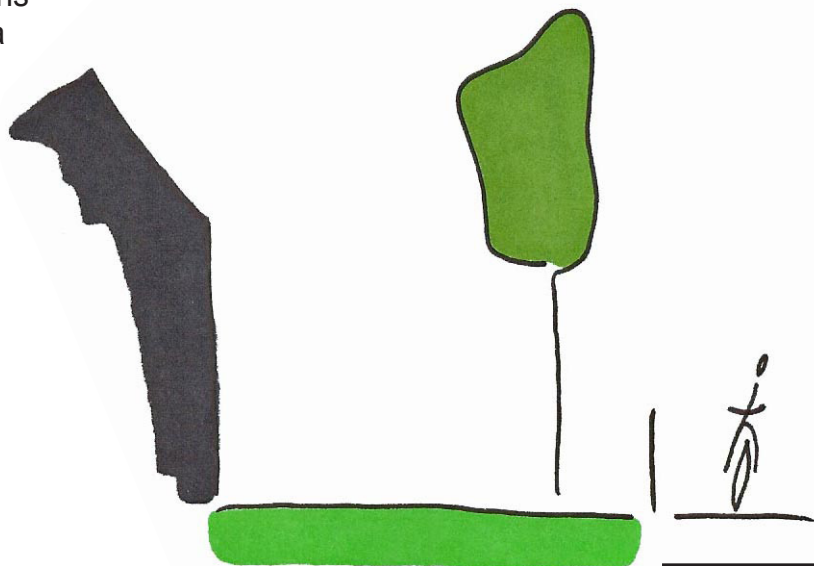

Fig 29.
Staket som avgränsning.

sidan staketet t.ex.

Finns där en villa vet man att det är en avgränsning mot en privat trädgård, finns där en förskola vet man att avgränsningen huvudsakligen handlar om att barnen inte ska rymma och finns där en park vet vi att här är det ok att gå in men man får inte plocka blommorna i rabatterna etc. Att vi vet hur vi ska bete oss handlar mycket om territorialiseringar. Vi lär oss att läsa av och kategorisera olika situationer och bete oss därefter. Staketet signalerar alltså att det på andra sidan staketet händer något annat, vad beror på situationen. Staketet i gränsen mellan bebyggelse och park i Gyllins

trädgård hade visserligen kunnat fungera i rent avgränsningssyfte men ser man till ambitionerna att hålla det öppet, att husen ska vara i parken osv. , så fungerar inte staketet. Här är det inte avgränsning det handlar om det är mer en fråga om att markera för både de boende och de besökande vad som är vad utan att traditionell avskärmning används.

NIVÅSKILLNAD

Ett sätt att lösa det på är att göra som i den västra delen av Kvarnparken där man använde sig av en nivåskillnad så att de gående inte hade fri sikt in till husen men ändå viss kontakt. Genom en sådan lösning kan också de boendes sikt ut också hållas i princip obehindrad. Att använda sig av en slänt som avgränsning underlättas ju av att det finns en höjdskillnad att ta upp även om det går att lösa ändå. I Gyllins trädgård att terrängen ganska flack och därför är kanske inte denna lösning den bästa för det området.

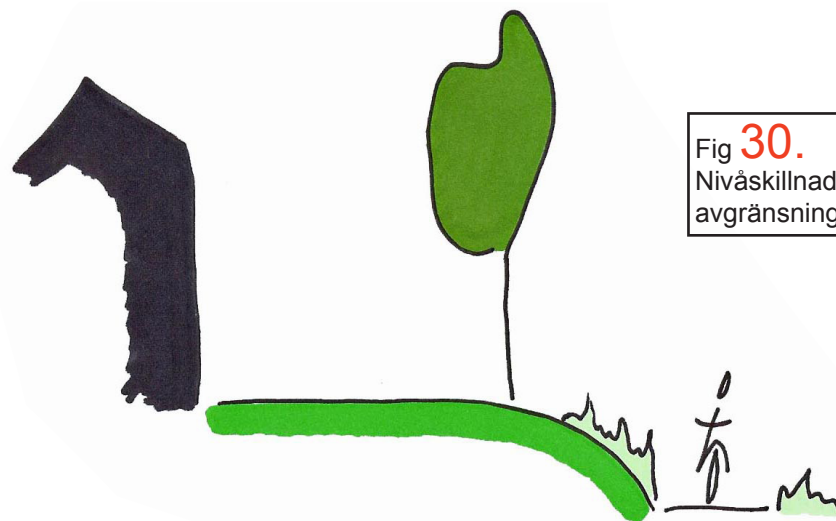
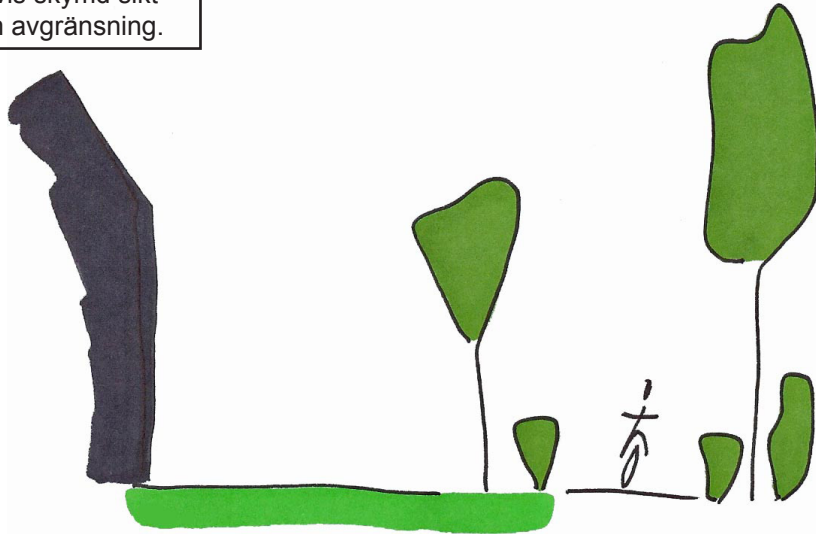

Fig 30.
Nivåskillnad som avgränsning.

Fig 31.
Delvis skymd sikt
som avgränsning.

DELVIS SKYMD SIKT

Ett alternativ till slänten kan vara att det mellan husens tomt och stigen kan planteras träd och buskar som delvis skymmer sikten. I Vi-peholmsparken använder man sig av en sådan avgränsning och jag konstaterade där att det gjorde att avståndet mellan hus och stig kändes längre, att det gjorde att de boende slapp att känna sig uttittade samt att en viss kontakt mellan hus och de som passerar på stigen ökar trygghetsgraden. Det är pga. trygghetskänslan som jag ser en poäng i att den visuella kontakten med husen finns, grönområden har annars en förmåga att te sig skrämmande när det är mörkt och närhet till bebyggelse känns då betryggande. Utan den aspekten hade man kunnat lägga stigen längre från husen och därmed kringgått en stor del av problematiken i gränzonen. Den delvis skymda sikten tillåter liksom slänten att det privata boendet och den offentliga passagen har förutsättningar att pågå sida vid sida.

SKÖTSELGRAD

Ett tredje alternativ till staket kan vara att ha olika nivåer av skötselgrad. En sådan avgränsning kan jag tänka mig är tydligast och fungerar bäst på öppen mark. Hus placerade på ängsmark, närmast huset är gräset klippt och på allmän mark har det ängskaraktär.

En gränsmarkering som är så här subtil kräver av de boende att de inte har behov av någon avskärmning. Det blir mycket en markering till de förbipasserande att det är ok att vara på stigen. Genom att förstärka offentligheten på stigen genom lyktstolpar och papperskorgar karaktäristiska för offentliga miljöer i den aktuella staden hjälper man användaren av stigen ytterligare.

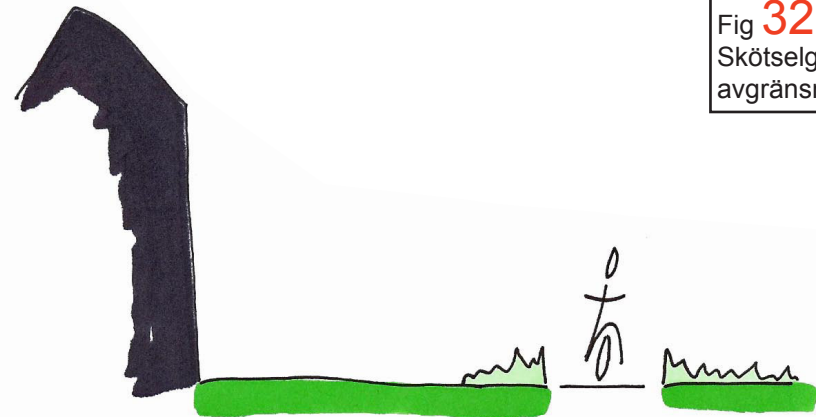

Fig 32.
Skötselgrad som
avgränsning.

TORGET SOM ENTRÉ TILL OMRÅDET

De besökare som tar sig till Gyllins trädgård med kollektivtrafik är tänkta att komma via den entré till parken som torget utgör. Dessutom kommer det vid torget att finnas vårdcentral och viss handel. Torget behöver alltså ha en tydlig offentlighet och samtidigt vara lokalt förankrat hos de boende, det skall även fungera som en sluss från bostadsområdet

Fig 33.
Översiktskarta,
Gyllins trädgård med
entrétorget markerat

ut i parken. Här väcks frågorna kring vägledning. Hur visar man besökarna vägen till parken utan en övertydlig "snitslad bana"? Jag frågar mig också om territoriet bostadsområde tillräckligt stabilt för att torget kan kännas självklart som offentligt rum utan en väldigt tydlig traditionell torgkaraktär? Kan torget upprätthållas även om det antar en parkliknande karaktär? Här i entrétorget ska territoriet "torg" mötas och kanske överlappas med territoriet "entré till park".

Torget har en central plats i bostadsområdet och innehåller endel serviceverksamhet, samtidigt har det funktionen som entré till naturparken från norr är detta den huvudsakliga entrén och det är hit besökarna som kommer med kollektivtrafik anländer. Här ligger fokus på avläsbarhet och tydlig riktning(mot parken) utan att enbart en pas-

sage skapas. Torget skall inte stoppa upp men ändå fungera som ett lokalt torg. Här diskuteras två olika sätt att gestalta ett sådant torg och vilka territoriella konsekvenser de för med sig.

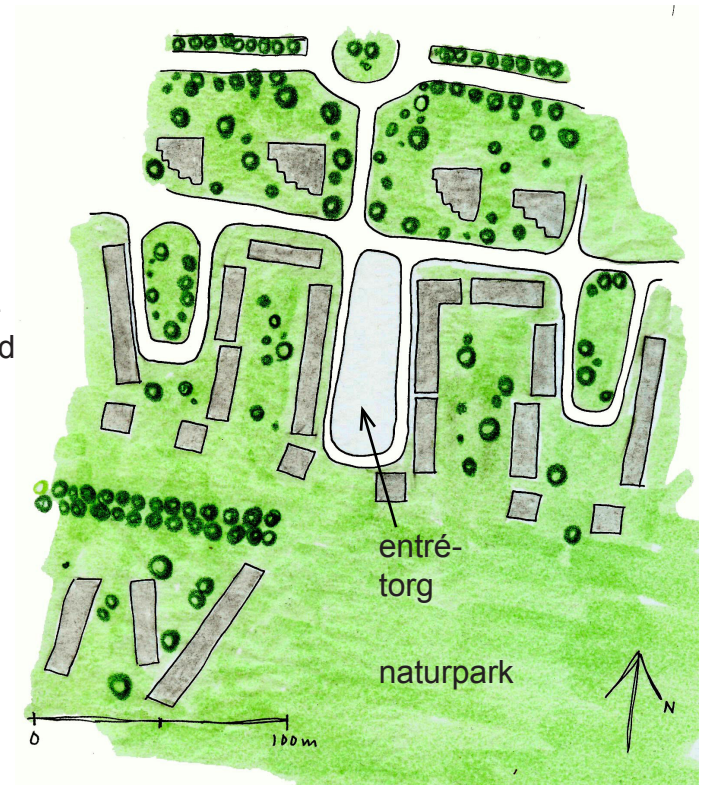

Fig 34.
Plan över del av Gyllins
trädgård där entrétorget
möter naturparken.

ÖPPEN YTA

Om man låter torget bestå av en öppen yta som delvis används som parkering, låter man torget få en utformning som är om inte klassisk så traditionell. Med en sådan lösning blir vad man ska göra på torget upp till användaren att bestämma, det finns ingen vägledning.

Eventuella planteringar på torget är av prydlig karaktär och den prydligheten kombinerat med den öppna ytan befäster gränsen, och understryker att det finns en skillnad mellan parken och bostadsområdet. De båda funktionerna, territorierna överlappar inte varandra och således bildas en gräns dem emellan, torget här och parken där. För att torgdelen skall ha en hög grad av offentlighet är det önskvärt att det har en hög territoriell komplexitet. Att det finns ett stort antal territoriebildningar som överlappar varandra i tid och rum, det kan t.ex. vara torghandel, parkering, vattenlek, busshållplats, tillfälliga arrangemang som tivoli, teater eller demonstrationer etc. Frågan är om det finns underlag för ett sådant torg i det här området. Jag ser det som att ett så pass offentligt torg kräver en större genomströmning av människor än det kommer att vara i Gyllins trädgård. Torget behöver vara mer offentligt än ett vanligt områdestorg eftersom den uttalade entrén till den offentliga parken skall vara genom det. Men att göra ett öppet torg som för att vara offentligt kräver hög genomströmning och ett stort antal territorialiseringar tror jag inte är den bästa lösningen.

Fig 35.
Entrétorget som
öppen yta

GRÖNT TORG

Genom att istället låta parken fortsätta in mellan husen följer man inte bara ambitionen om att närheten till parken skall märkas i hela bostadsområdet, man visar också den utifrånkommande besökaren var de ska gå för att uppleva mer park.

Då den offentliga har en parkkaraktär tänker jag att det också kan bidra till att parken uppfattas som mer offentlig och att ambitionen med ett boende som integreras i parken förstärks genom att även det offentliga rummet får parkkaraktär. Parken bjuds in i bostadsområdet och bjuder tillbaka in i parken. För ytterligare vägledning in i parken skulle man kunna tänka sig att man använder sig av bänkar, pollare papperskorgar etc. i en och samma färg som sedan återkommer även i parken. Där de finns, dit kopplas offentligheten då de associeras med kommunal skötsel etc.

Genom att kombinera t.ex. en parklik placering av träd och buskar men låta beläggningen vara hårdgjord så kanske man kommer ännu närmare en lösning. Den mer torgliks, stadslika beläggningen ger i kombination med en oregelbunden placering av vegetationen en kombination som jag tycker fungerar i den här situationen.

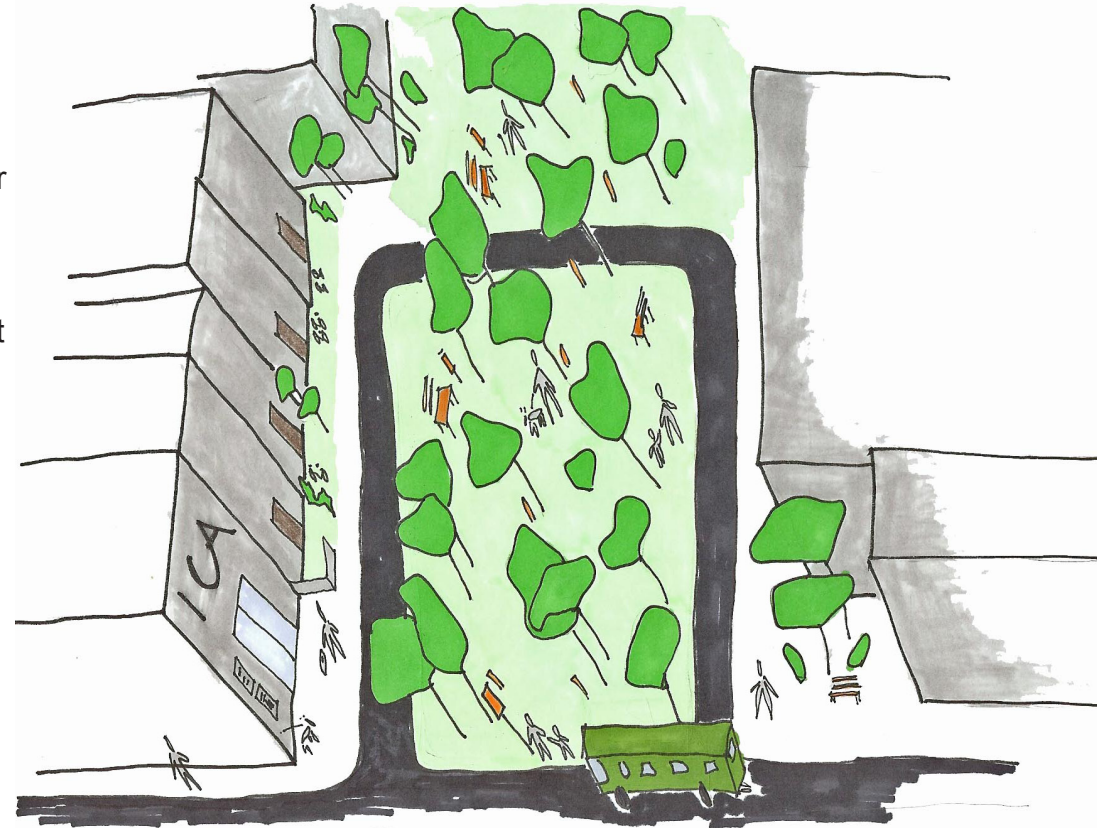

Fig 36.
Entrétorget som
grönt torg.

DISKUSSION AV GESTALT- NINGSFÖRSÖKEN

För Gyllins trädgård är visionerna stora kring hur det nya bostadsområdet ska smälta ihop med den unika naturparken. Ett kvalitetsprogram går inte ner i detalj på hur denna effekt skall uppnås men fokus är helt klart på det nya, såväl bostäderna som invånarna.

Den uttalade önskan om att den nya bebyggelsen skall smälta ihop med den befintliga parken ställer höga krav på gränzonerna. Det är där i gränsen mellan territorierna som det kommer att märkas tydligt huruvida gränsen är öppen eller stängd. Det vill säga om de båda territorierna bostadsområde och park hör ihop eller om de är skilda åt. Genom att visionen om Gyllins trädgård bygger på att de båda territorierna samverkar, blir konsekvenserna stora om de inte skulle göra det.

Om alla husägarna som har trädgårdar ut mot parken sätter upp staket, murar eller häckar längs med gränsen ut mot parken går det inte bara helt emot de grundtankar som finns kring boendet i Gyllins trädgård det gör också att de som passerar på gång och cykelbanorna utanför trädgårdarna inte kan känna den närvaro och tryggheten som den skapar som är en av kvaliteterna med att lägga ett gång-/cykelstråk i närheten av bebyggelse. Appropriering av parken som ett territorium tillhörande de boende i området känns i och med de planer på bebyggelse som finns, inte särskilt troliga. En anledning till det är att det är såpass stora delar av parken som är intakta. Fortfarande så är det en sammanhållen yta av park, skillnaden ligger i att den nu gränsar till bostäder. Om man ser till de redan byggda exemplen som jag tar upp så ligger Kvarnparken närmare Gyllins trädgård än vad Vipeholmsparken gör, just för att "parklivet" i stort kan fortsätta som vanligt. Den stora skillnaden ligger i att där Kvarnparken har valt att hägna in bostäderna, så öppnar sig Gyllins bostäder ut mot parken. Det är där, som de viktiga territoriella aspekterna kommer in. Där

olika intressen (territorier) ska mötas. Där finns maktkampen och där avgörs om tankarna bakom planeringen blir verklighet.

De olika principlösningarna för gränsen mellan privat tomt och gång/cykelväg hade också kunnat vara mellan privat tomt och park. Att det löper en stig förbi är inte förutsättningen för att det ska finnas ett behov av att veta vad som är vad. I territorierna ingår bara fysiskt avläsbara element, aktanter, men i territorierna pågår mänsklig aktivitet, människor som läser av, uppfattar och påverkas. Resultatet av fungerande eller ickefungerande territoriebildningar är upplevelser men territorierna i sig är fysiskt avläsbara.

I Kvarnparken kunde parkliv och boende pågå sida vid sida för det var bostadsområdet som mötte parken. Bostadsområdet hade kunna ligga var som helst, parken var dess omgivning som gav extra kvalitet till boendet. I Vipeholmsparken mötte bostadshuset parkmiljön som genom sin utformning förknippades som husens närmiljö och därmed uteslöt eller i alla fall försvårade offentligt nyttjande. I Gyllins trädgård möter boendet en offentlig park och det öppnar upp sig mot den för att bjuda in den, men det är ändå ett boende med människor som vill känna att här bor jag. Och det är ändå en park där de som använder den har rätt att nyttja all mark, inte en park där de blir snuvade på den delen som ligger närmast husen för att de inte vet var den offentliga parken slutar.

Vid ett samtal med Karin Carlzén, stadsträdgårdsmästare i Västerås, berättade hon om ett nybyggt område med flerfamiljshus i Västerås vid Mälarens strand där husen låg ut mot en parkremsa som följde vattnet. Ofta fick de på kommunen samtal från de boende i husen som klagade på att det var folk som använde deras mark att spela boll och ha picknick på. Marken är naturligtvis inte deras utan offentlig parkmark men de boendes tolkning var att det var deras mark. De som flyttat in i husen var företrädesvis par som sålt sin villa då barnen flyttat ut och de var vana vid att ha sin mark, således hade de svårt att acceptera att det inte fanns något att göra åt att folk, med rätta, använde parken.

I det exemplet Västerås är det de boende som inte vet hur gränsen går i andra fall är det tvärtom och det är det som man försökt att förhindra i t.ex. Kvarnparken genom att hägna i området. Principlösningarna för Gyllins trädgård är alternativ till staketen, för att behålla öppenheten.

För entrétorget är situationen en annan. Där är det en fråga om att ge torget en tillräckligt hör offentlighet för att de som kommer för att besöka parken skall uppfatta den och inte tro att de kommer till en bostadsgård, samtidigt skall de bli vägleda till parken, torget skall inte stoppa upp dem och de ska inte behöva undra var de ska. Torget skall också fungera i ett bostadsområde utanför centrum, det finns inte underlag för ett myllrande folkliv och inte heller för en omfattande torghandel. Men med fler utifrånkommande besökare än till ett vanligt områdestorg menar jag att utformningen behöver ta hänsyn till dem också.

Var tog då territorialiteten vägen? Vilka territoriebildningar finns det? Hur förändras dem med de olika principlösningarna? Jag har fått välja att se territorialiteten som en grund. Den fungerar väl som ett verktyg vid analys av en plats eller ett område som t.ex. Kvarnparken och ännu bättre för analyser av platser med fler territorialiseringar som i de centrala delarna av staden. Men omvänt, råd för att planera en plats, det ger inte territorialiteten. Kärrholm skriver:

”Diskussionen om det offentliga rummet bör ha sin grund i studier av hur platser faktiskt används. Den bör ta hänsyn till den enskilda personens appropriationer av rummet likaväl som mer officiella strategier. Den bör beakta det materiellas roller och den bör inbegripa mer komplexa förhållanden på en viss plats.” s.282

Territorialiteten säger inte hur jag ska göra när jag ska planera en plats men den hjälper mig att tolka platsen och dess förutsättningar och mina visioner så att de kan samverka.

Varje förändring som ska göras i ett område som redan har en användning väcker naturligtvis reaktioner. Jag ser det som ett resultat av den rädsla man känner inför att gå miste om något man tycker om. Det är en av anledningarna till att jag ser det som så viktigt att utgå från det användandet som finns då man planerar för en förändring. Allt för att de som förändringen berör skall vara delaktiga i processen. Sen är det ju naturligtvis så att alla inte kan bli nöjda och det är också så att man inte ska bortse från vanans makt. Det som väcker folkstorm idag kommer kanske knappt att kommas ihåg om ett år. Jag läste en artikel i Sydsvenskan (Sydsvenska dagbladet, 2008) där en grupp boende på Klostergården i Lund protesterade mot att kommunen gallrade förvuxna planteringar och fällde ett stort antal träd i direkt anslutning till deras hus. Grannarna såg det som skövling medan det från kommunens sida handlade om en gallring med 20 års perspektiv med målet att låta några träd utveckla stora kronor istället för att träden skulle kväva varandras utveckling. Om ett år eller två kommer grannarna antagligen inte att komma ihåg hur det såg ut innan det som de uppfattade som skövlingen. Antingen kommer de att tycka att så här har det ju alltid sett ut eller så kommer de att tänka tillbaka på en romantiserad bild av den urskog som tidigare var deras granne snarare än den igenvuxna dåligt underhållna plantering som gjorde att ett stort antal boende behövde ha lamporna tända även dagtid.

Inför förändringen i Gyllins trädgård har protesterna inte varit särskilt högljudda, antagligen för att parkområdet i princip finns kvar i samma utsträckning som förut och även om det hade förekommit protester så hade förändringen varit ett faktum. Vad jag ser som viktigt är att man trots detta integrerar den befintliga användningen av området i planeringen av dess förändring då ett fortsatt användande inte går att förutsätta. Detta blir särskilt viktigt då en fortsatt användning av parkområdet inte bara är önskvärd utan ingår som en kvalitet i det nya bostadsområdet.

DISKUSSION – SLUTSATSER

Intentionen med detta arbete var att förstå problematiken kring att bygga bostäder i befintlig parkmiljö och studera begreppet territorialitet för att ta reda på om det kunde användas vid gestaltningen av dessa bostadsområden. Jag fick min frågeställning vid ett besök i ett parkområde som höll på att bebyggas och begreppet territorialitet fann jag då jag letade efter litteratur att använda mig av. Begreppet visade sig vara något helt annat än jag trodde från början. I min tanke var territorier inte något med positiv klang, tvärtom kändes begreppet laddat. Jag antar att mina tankar gick till revir och hävdande av detta. Ju mer jag satte mig in i begreppet desto mer insåg jag att territorialiteten inte skulle kunna komma till kärnan i den problematik som jag formulerade i syftet och som också ingick i målbeskrivningen. Ett begrepp med funktionen jag är ute efter skulle kunna hitta och förklara de situationer där det t.ex. inte är trivsamt att vara och att användningen därmed inte blir som man önskar och det klarar territorialitetsbegreppet inte riktigt av. Mycket för att den mänskliga upplevelsen inte ingår som aktant i nätverken. Istället är territorialiteten ett begrepp som hjälper till att förstå en plats och som, som jag skrev i förra avsnittet, hjälper mig att förena platsen med mina visioner för förändringen av den. Det är också ett begrepp som jag tror kan bli till stor användning för inom landskapsarkitekturen. I sin nuvarande form är det dock tung och svårsmält och det är mycket att ta till sig för att få en överblick över begreppet. Så en utveckling av begreppet och en förenkling skulle göra det mer användbart. Särskilt intressant tycker jag att den territoriella komplexiteten är. Den utmanar det synsätt som har funnits på den offentliga miljön genom att tillgängligheten inte i främsta hand ökar genom borttagande av gränser utan genom samverkande av överlappande territorier. Den territoriella komplexiteten är ett av de lättare avsnitten att ta till sig inom territorialiteten och skulle kunna vara en början för begreppet inom landskapsarkitekturen. När det handlar om den problematik som jag såg i inledningen

av arbetet så tror jag att en inblandning av begreppen privat och offentligt och en diskussion kring dem skulle göra att jag kom närmare kärnan. Kärrholm hänvisar i avsnittet om territoriell offentlighet till Manidapours bok "Public and Private Spaces of the City" (Kärrholm, 2004 s.270) och en studie av den hade kunnat vara en ingång till en sådan diskussion. Kanske skulle även en ytterligare fördjupning i territorialiteten göra att jag kom längre men jag tycker mig ändå kunna säga att territorialitetsbegreppet haltar i övergången mellan teori och praktik. Jag ser det ändå som att jag kommit en bit på väg, territorialiteten visade sig kunna definiera stora delar av problematiken och den har också lärt mig att se på min omvärld på ett annat sätt. Den stödjer mina tankar om att utgå från hur platser faktiskt används när man gör om eller gör nytt och att det inte behövs stora förändringar för att göra stor skillnad. Det är också så att även om jag inte har hittat exakta svar på mina frågeställningar så har jag genom att fundera kring dem ändå hittat lösningar och att inte hitta ett svar är också ett svar.

REFERENSFÖRTECKNING

LITTERATURKÄLLOR:

Kärrholm, Mattias, 2004: Arkitekturens territorialitet, Lund

ÖVRIGA KÄLLOR:

Sydsvenska Dagbladet, 2008: "Protester stoppar trädfällning på Klostergården", SDS 2008-04-14. tillgänglig: <http://sydsvenskan.se/lund/article315972.ece> (2008-05-07)

Malmö stadsbyggnadskontor, 2004: Kvalitetsprogram Gyllins trädgård, Malmö

NCC Boende, 2003: Vipeholmsparken – Lunds finaste bostadsrätter med härlig villakänsla i en grön och lugn oas, försäljningsmaterial för bostäderna i Vipeholmsparken, Malmö

JM AB, 2001: Kvarnparken – bostadsrätter med herrgårdskänsla i Kävlinge, försäljningsmaterial för bostäderna i Kvarnparken, Lund

Lund, 1998, Detaljplan för Vitemöllan 2m.m., Lunds kommun, Stadsarkitektkontoret

MUNTLIGA KÄLLOR:

Samtal med Karin Carlzén, Stadsträdgårdsmästare i Västerås Stad 24/6 2008

BILAGA 1

RESONEMANG KRING MATTIAS KÄRRHOLMS AVHANDLING "ARKITEKTURENS TERRITORIALITET"

Redovisningen nedan är upplagd som resonemang kring citat hämtade ur "Arkitekturens territorialitet", en avhandling skriven av arkitekt Mattias Kärrholm vid Lunds tekniska högskola (2004). Genom att citaten valdes ut och resonemangen kring dem fördes erhöj jag en successivt fördjupad förståelse av begreppet territorialitet. Det här är min väg till förståelse av begreppet territorialitet. Territorialitet - hur begreppet definieras och används

Kärrholm skriver följande i inledningen till sin avhandling:

"Forskningen kring den byggda miljöns betydelser har ofta kommit att fokusera på våra upplevelser eller på det byggda som uttryck för en idé eller samhällsordning. Mer sällan har man förmått sätta fokus på det som den byggda miljön gör och konkret beskriva dess roll för användning och vardagsliv." s. 9

Att den fysiska miljöns utformning påverkar är för mig självklart men på vilket sätt och av vilken anledning? Målet är att i planeringsskedet kunna utvärdera en miljö för att se hur den kommer att fungera för dem som ska använda den utifrån den fysiska utformningen inte utvärdera hur människor påverkas av en redan byggd miljö. Ett begrepp som skulle kunna ge fingervisningar att luta sig mot vid en gestaltning skulle territorialiteten kunna vara.

"Ibland har det t.o.m. hävdats att den arkitektoniska utformningen helt saknar betydelse för användningen och det liv som levs på platsen" s. 9

En omvänd inställning från miljödeterminismen som menar att miljön helt och hållet styr beteendet och båda är extremer. Någonstans mittemellan ligger väl de flestas inställning, att det finns en påverkan. Men hur påverkan ser ut och vad som styr den?

"Begreppet [territorialitet] skulle alltså kunna användas som ett sätt att – via rumslig kontroll – belysa och tydliggöra förhållandet mellan användning och arkitektur" s. 10

Ett verktyg, något som kan vara till hjälp då man behöver tolka en miljö och kunna förutspå konsekvensen av den fysiska gestaltningen. Territorialiteten kan vara detta verktyg. Territorialitet, territorium för tankarna till utbredningen av ett djurs revir och även en politisk mening men det verkar som att det finns en vidare betydelse och användning.

"Det handlar alltså om att finna en beskrivningsmodell för territoriell maktutövning som både ger ingångar till territorialitetens materialitet och till materialitetens territorialitet" s. 11

Makt ingår i begrepps bilden av territorialitet. Begreppet handlar om kontroll, utövandet av denna och dess negativa och positiva konsekvenser. Vem eller vad utövar makten? Hur ser den ut? Vad får den för konsekvenser? Kanske kan man genom att utvärdera materialitetens territorialitet alltså den fysiska utformningens territoriella maktutövning, hitta nycklar att använda sig av vid gestaltning av ett område. Eller är territorialitetens materialitet, territorialitetens fysiska uttryck som beskriver maktförhållandena på en plats?

”Där platsbegreppet främst framförallt hämtar stöd i filosofin och en fenomenologisk tradition kring vara och existens, hämtar territorialitet stöd i samhälls- och beteendevetenskapligadiskurser kring makt och kontroll. De kan emellertid också sammanfalla t.ex. i frågor kring identifikation – rum med vilka man antingen identifierar sig eller som har en stark identitet.” s.24

Vem eller vad styr hur resultatet av en gestaltning ska bli? Att torget ska vara trevligt att sitta på eller att gatan ska vara smidig att köra på. Och vem eller vad bär skulden om resultatet inte blir lyckat? Det som kan kontrollera ett resultat borde väl också kunna anses skyldig till ett misslyckat sådant? Är det då den territoriella makten som blir synlig? Kanske är det så att det inte är resultatet som styrs över utan resultatet styrs av de förutsättningar som platsen har eller ges? Materialitetens territorialitet är kanske en maktsituation att utgå ifrån. Hur maktspelet ser ut på en plats som är föremål för en förändring bör vara något att ta in i beräkning. Den fysiska förändringen kan styras över, hur den ska se ut, att däremot styra över hur förändringen påverkar och förankras verkar mer komplicerat. Det finns kanske inte alltid en medvetenhet om vad man gör eller varför och kanske inte heller hur, man helt enkelt bara gör för att man med sina egna referenser och erfarenhet har lärt sig att det är ett bra sätt, och i många situationer fungerar det alldeles utmärkt. I andra fall är resultatet inte tillfredsställande, den nya miljön fungerar inte för användaren och frågan är om dessa fall hade kunnat förutses. Hade en gestaltning utifrån en territoriell modell varit till hjälp eller är det snarare så att en territoriell analys kan påvisa problemen, hur de ser ut och varför de uppkommit?

Kärrholm beskriver två situationer inom arkitekturteorin där han funnit att territorialitet som begrepp har använts. Den ena är för att;

”koppla ihop ett mer eller mindre avgränsat område eller rum med ett visst beteende eller kultur” s.24

Ett exempel skulle kunna vara ”China Town” eller ”Little Italy” som förekommer i många större städer i t.ex. USA. Där är det ett stort antal människor med ursprung i samma land som samlats i en stadsdel. Deras gemensamma kultur, behov av att kunna handla en viss typ av livsmedel, traditionsbundna fester och språkbruk ger en känsla i området av att en liten bit av ursprungslandet flyttat till den här stadsdelen.

Den andra situationen är där;

”begreppet används för att diskutera rumslig kontroll och tillgänglighet (ett slags aspekt av offentligt/ privat)” s. 25.

Den andra situationen verkar vara den som är värd att utveckla för arkitektursammanhang. Offentligt/privat är termer med stor vidd och användarfrekvens inom arkitekturen och om territorialiteten kan fungera som ett komplement hade det nog berikat diskussionen.

OLIKA DEFINITIONER AV BEGREPPET TERRITORIALITET

Genom att studera hur begreppet definierats och använts av teoretiker från olika discipliner får man en bild av begreppets vidd. De olika definitionerna visar på de många och olika möjligheterna till användning som begreppet besitter. Genom att väga samman de olika definitionerna ger Kärrholm sedan en beskrivning till hur begreppet kan definieras och användas inom arkitekturen och hur denna användning kan beskrivas av en metod för produktion och upprätthållande av territoriet. Jag har gjort ett urval bland de teoretiker som Kärrholm

hänvisar till och som jag tycker ger en bra, och för detta arbete relevant, bild av begreppets vidd och tidigare användning. Detta mest för att ge en bakgrund till det som Kärholm sedan kommer fram till. Kärholm inleder avsnittet kring med ett citat ur en artikel skriven 1968 av Kevin Lynch. Han beskriver där begreppet territorialitet som;

”division of the environment into spatial or temporal regions symbolically controlled by various individuals or groups, or within which certain types of behaviour are expected.” s. 25

Territoriet enligt Lynch är alltså något som karaktäriseras av en viss typ av användning. Ett område som styrs av en individ eller grupp och där en viss typ av beteende är förväntat. En definition som bygger på ett beteende och därmed också möjliggör användningen av begreppet ur ett mänskligt perspektiv. Ett område visar på en avgränsning av något slag, inte nödvändigtvis i fysisk skepnad, som inte går att mista sig på. Detta område menar Lynch kontrolleras på ett symboliskt sätt av en individ eller grupp, man kan tänka sig att han t.ex. syftar på hur en lärare styr beteendet i sitt klassrum. Området kan också kontrolleras genom att ett visst beteende är att förvänta t.ex. som på en plats avsedd för bollspel där man förväntas följa de regler för spelet som finns.

Ett annat sätt att se på begreppet har Oscar Newman, amerikansk arkitekt känd för begreppet ”Defensible space”.

”Newman stödjer sig på territorialitet som ett biologiskt behov att försvara sitt revir, vilket också kan göra sig gällande på såväl individ som gruppnivå. Utformningen av bostadsområden måste stödja sig på ’natural impulses of residents’, dvs. upprättandet och försvarandet av dessa revir bör underlättas av den byggda strukturen (reviren får en konkret motsvarighet i det materiella).” s. 27

Newman talar om revir och om människans biologiska behov av att försvara sig och ha kontroll över sin närmiljö. Behovet får sin fysiska form i utformandet av miljöer där ett övervakande är möjlig. Newman bygger allt på detta behov och menar i sina teorier att brott och kriminalitet ökar där möjligheten till kontroll är begränsad. Den byggda miljön ska således, enligt Newman, planeras med utgångspunkt från människans biologiska behov, som är att kunna överblicka sitt närområde. Att den fysiska utformningen underordnas instinkt och människans behov till kontroll ger territoriet en klang av rädsla, något som man även kan skönja i John Habrakens, arkitekt från Nederländerna, känd för studier och teorier kring stadsplanering och säkerhet.

”... kopplar Habraken territoriebegreppet till rumslik kontroll, och territoriet beskrivs som ’a space that is under control of one power’. Mer specifikt omfattar territorialitet, för Habraken, möjligheter att hindra tillgänglighet och kontrollera in- och utförsel från ett visst område. Habraken reducerar således territorialitet till att omfatta tillgänglighet, och territorierna skulle kunna beskrivas som ett slags tillgänglighetszoner definierade av det materiella flödet.” s.29

Även här ligger fokus på kontroll. Habraken använder territoriet som en metod att utesluta någon eller något från ett område. Jag ser framför mig en ”Obehöriga äga ej tillträde” skylt. Jag tänker staket och taggtråd, låsta dörrar och portkod. Hävdande och maktutövande. Jag frågar mig hur makten ser ut och från vad Habraken vill stänga ute, eller hindra från att komma ut?

”Territorialitet för Habraken handlar således om ’life of the site, and not about life in the site’, dvs. Fokus ligger på förändringar av platsens materiella karaktär, inte dess sociala liv eller beteende (och inte heller instinkter eller impulser)” s.29-30

Det är alltså platsen i sig Habraken syftar på och till skillnad från Newman finns inte det biologiska behovet bakom syftet till kontrollen av denna. Territoriet är en materiell företeelse som inte är beroende av hur det används eller av vem. Han menar istället att det är något som fungerar helt utifrån de materiella premisser som ges. Territoriet är en fysisk företeelse där människan måste underordna sig de förutsättningar som ges. Det motsatta beskrivs av begreppet personal space.

”Personal space kan enkelt beskrivas som ett slags personligt mobil, hävdad luftbubbla runt en person, och representerar ett territoriellt beteende...” s.45

Här är det uteslutande beteendet som åsyftas. Det blir en fråga om interaktionen mellan två eller flera människor, var de befinner sig eller i vilket sammanhang är av mindre betydelse. Ett medflyttbart personligt rum som konstant omgärdar personen som upprätthåller det. Begreppet space har jag nämnt tidigare och det blir här tydligt hur begreppet förhåller sig till territorialitet. Personal space förklaras här som en luftbubbla som en person ständigt har runt sig, det finns dock ingen beskrivning på hur stor denna bubbla är, om den går att ta sönder eller medvetet ta av sig. Då kan man använda sig av territoriet. Ett begrepp som används för att beskriva det personliga territoriet är mikroterritorialitet. Mikroterritorialitet är inte, som territorialiteten, bunden till en viss fysisk situation utan används mer för att beskriva ett samspel personer emellan och visa hur detta samspel ser ut. Till skillnad från personal space behandlar mikroterritorialiteten mer gruppen och hur ett avvikande beteende från en person i en i övrigt homogen grupp påverkar den totala situationen. Som exempel kan man ta en person på en teaterföreställning som börjar skratta på fel ställe. Så länge skrattet pågår påverkar det resten av publiken på ett eller annat sätt. Den skrattande personen styr själv över huruvida hon ska fortsätta skratta eller ej, hennes högst personliga beslut påverkar inte bara henne utan hela salongen. Mikroterritorialiteten kan ge den skrattande personen signaler om det olämpliga i att skratta då res-

terande publik börjar skruva på sig men beslutet huruvida hon ska sluta skratta eller ej ligger på henne.

Precis som Habraken och Newman talar Robert Sack, amerikansk forskare i politisk geografi, om kontroll.

”Sack definierar territorialitet som strategier för att nå kontroll eller inflytande över fenomen, förhållanden eller individer. Ett territorium kräver att tillträde till en viss avgränsning kontrolleras för att påverka ett beteende. Detta innebär klassifikation av ett område (territorium) och försök att kontrollera interaktionen över områdets gränser (t.ex. tillgänglighet till området eller saker inom området, alternativt kontroll av personer inom området och tillgänglighet till saker utanför området). Territoriet är ett medel för denna kontroll eller inflytande.” s. 52

Med denna definition används territoriet som ett sätt att kontrollera ett område. Territoriet står alltså för något avgränsat och till vilket kontroll krävs av vad som skall passera ut eller in. Men till skillnad från t.ex. Habraken som ser territoriet som något som kan försvaras så ser Sack territoriet som ett medel att utöva kontroll och territorialiteten är detta kontrollerande medel. Kontrollen används som ett styrmedel över människor eller företeelser.

”Mänskliga territoriella strategier tillkommer, enligt Sack, till följd av mer abstrakta och överlagda skäl än instinkt eller personligt behov.” s. 52

Sack ser till skillnad från t.ex. Newman inte alls territoriet som ett biologiskt behov av att skydda och mota in sitt revir. Istället är skapandet av territorier en konsekvens av ett medvetet handlande och ett sätt att nå en önskad konsekvens, ett resultat. Man kan se att begreppet territorialitet av flera använts som ett kontrollmedel och gemensamt

för dessa är att territoriet ses som ett avgränsat område men begreppet har också använts i mer sociologiska sammanhang där det mer handlar om identifiering och igenkännande.

”Tonboe beskriver territorialitet som ’an attempt to create or recreate a (better) social order, from the initiator’s perspective’.” s.57

Jens Tonboe, dansk forskare i sociologi, ger territoriet en mer positiv klang. Han behandlar begreppet som något som stärker en persons eller grupps position i förhållande till varandra och/eller mot omvärlden.

”... undersöker Crouch relationen mellan den egna och den gemensamma identiteten, samt territoriets betydelse vad gäller ’constructing, reworking and reshaping identity’.” s.58

Crouch ger den första kopplingen till identitet. Genom att t.ex. skapa en hemmiljö som man trivs i skapar man sitt eget territorium som speglar ens identitet och som berättar för andra att någon ser detta som sitt.

”Crouch poängterar hur människor genom bruket förändrar olika territorier” s. 58

Användandet förändrar, genom att fortsätta på exemplet om hemmiljö kan man exemplifiera med att man hyr en möblerad lägenhet i andra hand. Det är någon annans territorium men genom att ta det i besittning gör man det till sitt eget, man tar över territoriet.

”Territorier tycks för Crouch därför också primärt kopplade till olika användningar och användningsformer snarare än till personer. En och samma individ kan använda olika och överlappande territorier i olika situationer.” s.59

Att användandet fokuseras i upprättandet av territoriet ger en större möjlighet till användning av begreppet då det inte uppstår en bundenhet till en person och då en person kan använda sig av flera territorier. Det medför också en ökad relevans och möjlighet till användning av begreppet i ett planerings-sammanhang. Ett användande går att planera för och förutse på ett annat sätt än en person.

Som jag inledde avsnittet så är detta enbart ett urval av de teoretiker som använt sig av begreppet territorialitet och gett det en definition och som Kärrholm nämner i sin avhandling. Kärrholm i sin tur har ju dessutom själv gjort ett urval. Poängen med genomgången är att visa inom hur många gebit som begreppet använts och hur olika definitionerna ser ut.

KÄRRHOLMS DEFINITION AV TERRITORIET

”På ett relativt generellt plan kan (rumslig) territorialitet ses som en form av kodning eller institutionalisering av rummet, där någon aktör – en person, grupp, administration eller ett bruk – etablerar vissa betydelser inom ramen för ett begränsat område. Ett visst rum kopplas till en viss person, grupp, användning, praktik, identitet eller kultur.” s. 62

Denna generella förklaring känns tydlig och ger en bra inblick i vad begreppet står för och innefattar. Det känns viktigt att ha en tydlig grund att väga teorier och påståenden emot. På detta generella plan tycks Kärrholm ha plockat valda delar av tidigare gjorda definitioner och på så sätt skapat en grundbetydelse för begreppet som det kan se ut för att fungera ur ett arkitektoniskt perspektiv. Han förtydligar begreppet genom att ge kriterier.

”Kriteriet för territorialitet är inte en observerbar territoriell strategi utan ett observerbart territorium. Med utgångspunkt i det kontrollerade blir det tydligt att kontroll också kan ske oavsiktligt.” s.71

Ett territorium har således med kontroll att göra, dock kan kontrollen vara av ett slag som inte är avsiktligt. Det krävs inte en försvarssituation för att ett territorium ska uppstå, det behöver inte handla om en kontroll av vem eller vad som tas in eller ut ur territoriet, det behöver inte ens finnas något som man kan ta sig in eller ut ur. Territoriet måste gå att observera, det måste finnas fysiska förutsättningar.

Ett territorium kan uppstå om ett antal äldre herrar tar för vana att varje dag träffas på en bänk för att mata fåglar. Smulorna som de lämnar efter sig visar även efter att de har gått därifrån vilken typ av sysselsättning som brukar pågå där och bänken blir känd som ”fågelmatarbänken”. Kommunen kanske sätter upp en papperskorg till brödpåsarna och affären ett stenkast bort börjar sälja gårdagens bröd som ”fågelmat”. Det visar sig att brödet som ligger kvar drar till sig råttor och restaurangen som ligger bredvid klagar till hälsovårdsmyndigheten som ser till att bänken försvinner och en skylt om förbud av matning av fåglar sätts upp. Territoriet som skapades hade förutsättningen i att bänken stod där, förstärktes genom smeknamnet, papperskorgen och affärens erbjudande men försvann då bänken togs bort och hindrades att återuppstå genom förbudsskylten. Dock kan en liknande bänk på ett annat ställe påminna om ”fågelmatarbänken” och på så sätt kan ett liknande territorium uppstå någon annanstans.

Ett försök att styra ett användande kan vara att genom tydliga attribut för en viss verksamhet visa var denna ska föregå. Ett igenkännande av ett attribut är en stark del av territoriebildandet.

”Genom att tillskriva en viss plats en förväntad användning och ge den en särskild utformning sökte planerarna

bidra till att kontrollera bruket.” s.72

Att styra ett användande lyckas inte alltid (och är inte alltid så lyckat) och genom att med, tydliga attribut anvisa en aktivitet till ett område visar man samtidigt att denna aktivitet inte är tillåten eller i alla fall inte lämplig, utanför detta område. Ett tydligt exempel på detta är lekplatsen. Lekplatsens redskap och sandlådor visar lekplatsens utbredning och ger den ett namn. Trots avsaknad av murar och stängsel råder ingen tvekan om var den börjar och slutar eller vad det är. Detta ger en tydlig territorialisering, en möjlighet att kunna säga till barnet ”Du får bara vara på lekplatsen”. Lekplatsen som plats för lek behöver dock inte vara självklar. Dåligt underhållna lekredskap i en ödslig del av en park kan ha en motsatt effekt. Det som tio år tidigare varit en plats fylld av föräldrar och deras barn har genom förfall stegvis förvandlats till en farlig plats för barn att uppehålla sig på och de uppmanas att inte gå dit. Den undanskymda placeringen lockar istället till sig en grupp missbrukare och de tar över lekplatsen och gör den till sin.

”Territorier etableras, förändras och reproduceras i stor utsträckning genom olika rumsliga socialiserings- och internaliseringsprocesser.” s.75

För att ytterligare förtydliga definitionen på territorialitet ger Kärrholm två påståenden:

1. Territorialitet är en rumsligt avgränsad och verksam kontroll.
s. 70
2. Territorialitet representerar en rumsligt avgränsad institutionalisering.
s. 75

I sitt första påstående pekar Kärrholm på kontrollen. Han sätter inte kontrollanten, den som utövar kontrollen i första rummet utan tittar mest på hur själva kontrollen ser ut och vad den resulterar i. Han sät-

ter som krav att den verksamma kontrollen ska vara rumsligt avgränsad och fysiskt förankrad och att makten som kontrollen medför rör ett specifikt område.

I sitt andra påstående menar han att territorialitet representeras av en rumsligt avgränsad institutionalisering. Institutionalisering i sammanhanget avser ett etablerande av en specifik rumsligt avgränsad användning (något får fastare gränser). Territoriet har en fysisk utformning som går att tyda var den börjar och slutar. Med dessa påståenden ger han en slutgiltig vägledning till att inte fokusera på personer eller beteenden då territorialiteten skall utforskas och detta utvecklar han vidare och förtydligar.

”Då territoriet ses som resultatet av en verksam kontroll och inte av ett kontrollförsök, måste den territoriella kontrollen också spåras i platsen snarare än hos vissa personer eller aktörer.” s. 76

Det är de fysiska förutsättningarna som står för kontrollen och kontrollen är inte avsikten utan resultatet. Det är de ramar som ges och som går att uttyda av miljön som styr beteende och känslan för området. Det räcker inte med ett beteende eller ett samspel människor emellan.

Kopplingen till en fysisk miljö måste finnas för att det ska kunna gå att prata om territorialisering.

TERRITORIUM – PLATS

Kärholm tar in begreppet plats och gör ett antal jämförelser mellan det och territoriebegreppet.

”Övergripande förefaller det dock som om territoriet representerar ett fokus på makt med en tydlig (om än komplex) institutionalisering, dvs. platsen som en specifik aktör.

Platser är ofta mer komplexa och svåråtkomliga eftersom de inte är effekter av en begränsad uppsättning urskiljbara praktiker” s. 78

Kravet på territorialisering består i att territoriet är något som går att urskilja i fysisk skepnad. Makten uppstår då denna fysiska skepnad får sin form genom olika deltagare, men kravet ser inte likadant ut för platsen. Platsen har inte kriterier för vad den ska bestå av för att kunna benämnas plats, och utan dessa kriterier är det svårt att urskilja vad platsen består av, var börjar och slutar platsen och vad ingår i den?

”Territorier är starka eller svaga, platser är rika eller fattiga, tjocka eller tunna. Ett territorium upphör att fungera, en plats dör.” s. 78

Kanske kan man säga att territorier är verb och platser är adjektiv. Territorier är aktiva, de utför något medan platser går att beskriva mer i egenskaper som livlig, offentlig, stilla eller privat. Att föra en diskussion kring de båda begreppen är för stort för att gå in på här. Man kan säga att begreppen inte beskriver samma sak, de konkurrerar inte. Snarare kan man se dem som komplement till varandra och att man med hjälp av territorialiteten kan förklara vad platsen innehåller, är uppbyggd av och vad den står för.

”Ingen plats saknar helt territorialiseringar. Varje plats består av såväl territorialiserande som icke-territorialiserande betydelser. Varje plats kan också vara föremål för olika motstridiga och överlappande territorier.” s. 81

Genom att studera en plats territorialiseringar kan man få en förklaring på platsens karaktär. På en harmonisk plats finns territorier som samverkar eller fungerar sida vid sida. Är platsen disharmonisk kan det bero på att där verkar territorier som är motstridiga och inte

fungerar tillsammans. En gräsmatta med lösspringande hundar och ett sällskap som vill spela boll kan t.ex. kännas kaotisk. Hundarna vill också jaga bollen och stör därför spelet och hundarnas ägare irriterar sig på sällskapet som springer runt och hindrar dem från effektiv rastning och träning av djuren. Två territorialiseringar som inte går ihop och som skapar konflikt. Här hade t.ex. en hundlatrin eller ett fotbollsmål befast det ena eller andra sällskapets närvaro och konflikten hade kunnat undvikas.

”Varje territorium konstitueras av en ordning, en rytm eller ett slags refräng, kring vilken mer komplicerade signaler slingor och melodier kan forma sig. När melodin väl är etablerad kan den också plockas upp och nynnas av andra.” s.79

Det finns ett logiskt beteende med varje territorium, betar sig användarna på ett annat sätt så beror det inte säkert på dem utan kanske på att territoriet inte fungerar eller på att det finns konkurrerande territorium som slår ut varandra.

”Territorialitet är någonting effektivt och avläsbart i den byggda miljön, snarare än namnet på en psykologisk, social eller politisk avsikt eller intention. Territoriet är resultatet av en pågående maktutövning inom en viss rumslig avgränsning” s. 80

Den fysiska utformningen skapar territorium. Avläsbarheten, orienterbarheten, användarlogiken är alla resultat av hur väl de fysiska förutsättningarna stämmer överens med utformningens avsikt. Att man vid utlandsvistelser ofta vet vad man ska göra på en viss plats är en konsekvens av att man känner igen attribut och kopplar samman dem med ett användande. Fungerande territorialiseringar behöver inte förklaras.

AKTANT – NÄTVERKSTEORIN (ANT)

”Trots att arkitektens betydelse för den moderna tidens territoriella indelningar och maktutövningar ofta har poängterats saknas det i hög grad en närmare beskrivning av den byggda miljöns roll i den territoriella maktutövningen.” s.98

För att kunna använda sig av begreppet territorialitet i arkitektursammanhang krävs en metod som visar på den roll det materiella spelar. Akant – nätverksteorin, kallad ANT, är en maktteori som Kärholm använder sig av för att kunna mäta och diskutera just detta, det materiellas betydelse och hur den territoriella makten verkar. Traditionellt har territorialitet setts som en mer eller mindre medveten strategi eller maktutövning. Det är en grupp, person eller institution som ligger bakom territoriet snarare än händelser på en viss plats eller geografiskt område. Teorin, ANT, är i stort sett maktteoretikern Bruno Latours teori med viss inblandning av Michel Foucault, också han maktteoretiker, och behandlar maktutövningen som något som inte går att förutse var den befinner sig eller hur den ser ut. Makten förändras hela tiden. Latour liknar den vid ett rugbyspel där varje passning är lika viktig och varje spelare behandlar bollen på sitt sätt och därmed bildas spelets helhet.

”Makten är effekten av en rad samverkande aktörer i ett nätverk.” s.117

I exemplet rugbyspel ovan, som beskriver makten och att den förflyttas och inte går att förutse, ingår bara spelarna men i nätverket ingår även materiella ting som aktörer och varje förflyttning i nätverket innebär en händelse som för historien vidare. I nätverket rugbyspel ingår alltså förutom spelarna även bollen, gräset och den kala leriga fläcken som aktörer.

Att Latour även räknar tingen som delaktiga i nätverket beror på att han anser att de gör nätverket stabilare. Om man ser på vad som

anses som maktsymboler så är det ju ofta t.ex. stora hus eller bilar. Den mänskliga relationen räcker inte till för att göra ett nätverk stabilt. Stabiliteten är eftersträvansvärd då den står i relation till makten som är dess effekt. ANT har kallats för materialitetens semiotik för att begreppen i teorin inte är givna utan är beroende av påverkan från sitt sammanhang för att få sin betydelse. Det är denna påverkan som är de nätverk av aktörer som bildar makten. Kärrholm väljer att i sin fortsatta diskussion omnämna aktörerna som aktanter. Detta för att inte begreppet ska blandas ihop med den vardagliga betydelsen av aktör som är starkt förknippad med ett mänskligt agerande. Ordet aktant infördes som begrepp i semiotiken för att det behövdes ett ord för det som fick något att hända men som inte nödvändigtvis skulle kopplas till en person. I ANT och dess värld av aktanter finns inget som är mer värd än något annat och denna avsaknad av värderingar kan ibland verka vara onödigt enkel. Å andra sidan är det ur denna enkelhet omöjligt att ignorera sådant som annars kan tyckas bagatellartat. Att bollen som sparkas är lika viktig som själv sparken och den som utför den kan tyckas onödigt förenklat, utan någon som sparkade iväg bollen så skulle den inte sparkas iväg. Sparken är en medveten handling, bollen bara ett ting. Men just förenklingen dragen till sin spets ger möjligheten att istället för att värdera och lägga fokus på handlingen se till effekten av den, att det blir mål. Fortsättningsvis kommer, precis som Kärrholm gör, begreppet aktant att användas som benämning för beståndsdel i det nätverk som skapar makten och konstituerar territoriet. Kärrholm har i sin avhandling en djupgående analys av makten och hur den ser ut enligt andra teoretiker innan han kommer fram till hur den ser ut i hans ögon. Precis som med genomgången av hur begreppet territorialitet har använts så är det kontentan av Kärrholms resonemang som används för att kunna använda begreppen och föra arbetet framåt.

TERRITORIELLA PRODUKTIONSFORMER, HUR TERRITORIET UPPRÄTTHÅLLS

”Without the concept of space and of its production, the framework of power (whether as reality or concept) simply cannot achieve concreteness. Henri Lefebvre” s. 81

För att kunna använda begreppet territorialitet behöver territoriets definition och kunskapen om hur dess makt fungerar kompletteras med kunskapen om hur det produceras. Kärrholm har gjort en modell över fyra produktionsformer av territoriet. De fyra formerna är inte absoluta, det finns gråzoner, och en plats kan innehålla flera olika territorier producerade på olika sätt. De fyra produktionsformerna i korthet är:

TERRITORIELL STRATEGI:

Denna markerar och kontrollerar territoriet mot bakgrund av någon slags planläggning. Den befäster territoriet med administrativa åtgärder, byggd miljö, personal, teknisk utrustning, regler och sanktioner, t.ex. ett parkeringshus. Territoriet upprätthålls och reproduceras av det normerade bruket som bekräftar och stärker strategin, t.ex. bilister. Den territoriella strategin är alltid opersonligt kontrollerad och bestämd någon annanstans eller vid någon annan tid än där kontrollen äger rum

TERRITORIELL TAKTIK:

Produktionsformen representeras av ett mer tillfälligt upprättat och markerat territorium på plats i en vardaglig situation, t.ex. att man markerar sin sittplats med ett ytterplagg. Den territoriella taktiken använder sig av befintliga gränser då den produceras, vilka transformeras eller ommarkeras. Vid till exempel husockupation som är en form av territoriell taktik är en territoriell strategi en förutsättning. Avsaknaden av en stark territoriell strategi kan också skapa förutsättnin-

gar för en territoriell taktik, detta för att strategin inte är tillräckligt förankrad eller nyupprättad. Taktiken förutsätter en mer personlig relation mellan territoriet och den eller de som markerar det.

TERRITORIELL APPROPRIATION:

Detta blir då en person eller en grupp tar till sig ett särskilt område och ser det som sitt utan att nödvändigtvis markera detta. Kopplas appropriationen till en grupp innebär detta att gruppen ser det som en gemensam appropriation – ett stamställe. Appropriationen sker oftast i hemvan miljö till vilken man har en stark och ofta känslös anknytning. Mammans gata eller mitt postkontor är exempel på approprierade territorium.

TERRITORIELL ASSOCIATION:

Uppstår då en grupp, en person eller en användning tydligt kopplas eller kan associeras till ett visst område. Främst är det informella funktioner som associeras, dessa funktioner kan få sin tydliga utformning i ett territorium t.ex. i bostadsområdet som kälkbacken, klätterträdet etc. Ett upprepat användande genom tid är inte nödvändig för associering, den kan ske omedelbart genom att området man möter påminner om andra liknande områden man besökt som har en viss användning och som man därmed associerar till. Den territoriella associationen kan lätt blandas ihop med den territoriella strategin då t.ex. en gräsplan som associeras till en plats där man spelar boll trots att det inte finns i just den aktuella gräsplanens strategi. En form av territoriell association är territoriell distinktion, där ett visst område förknippas med en viss klasstillhörighet, smak, grupp etc. Distinktionen kan ta sig olika uttryck t.ex. mimetisk territorialitet där ett territorium blir eftertraktansvärt efter att en viss grupp approprierat det, eller exkluderingar där en viss grupp inte anses höra hemma i territoriet.

”Den territoriella kontroll som är tydligt verksam i vardag-

gens göranden säger givetvis inte allt om en plats. Ansatsen riskerar alltid att missa dolda territoriella kontrollformer som inte är synligt verksamma just vid observationstillfället, men som i vissa lägen kan visa sig vara av avgörande betydelse. Bostadsområdets gemensamma gröning kan t.ex. vara starkt approprierad av de boende eller av en viss grupp och bruket av platsen kan därmed också ha blivit starkt ritualiserad. Gruppens inflytande dominerar helt användningen av platsen. Maktutövningen bygger emellertid till viss del på att den officiella makten för tillfället är dold. Den dagen som kommunen eller hyresvärderna uppför nya bostäder på marken inser de boende också maktutövningens begränsningar.”s.96

Av detta exempel framgår det tydligt att hur stark en territorialisering än är så kan den lätt brytas. En dold makt, i det här fallet markägaren, kan genom att utöva makten som innehas bryta territoriet något som kan få konsekvenser inte bara för det uppbrutna territoriet utan även för, som i det här fallet, den nya bebyggelsen och för de som tidigare använde området men som nu inte längre har sin plats. Det är den här problematiken som visar sig i de exempel som tas upp och diskuteras kring längre fram i detta arbete.

”De territoriella produktionsformerna visar på rummets och den rumsliga kontrollens mångbottnade karaktär. Den byggda miljön kan ha en rad olika parallella roller att spela.” s. 96

En miljö som bara ska fungera utifrån en aspekt, som t.ex. den privata villan som enbart planeras för den boende familjen och vars tomt inte kommer att nyttjas av någon annan än denna, tillhör ovanligheterna för en planerare. Oftast då det handlar om att planera en miljö t.ex. ett bostadsområde så ska den nya miljön fungera inte bara för de som flyttar in utan även för de som har behov av att förflytta sig genom området eller uppehålla sig i närheten av det.

TERRITORIET SOM AKTANT OCH TERRITORIET SOM NÄTVERK

Territoriet går att betrakta på två sätt. I det ena betraktar man hela territoriet som en aktant. Det ger möjligheten att se territoriet som en del i ett större sammanhang, hur det specifika territoriet förhåller sig till andra territorier eller situationer. Exempel på detta kan vara att man ser ett nytt bostadsområde som ett territorium för att se hur det förhåller sig till den miljö som det kommer att ligga i. I det andra sättet ser man territoriet som ett nätverk. Då tittar man närmare på vilka aktanter som bygger upp det specifika territoriet, hur det ser ut och hur det fungerar. Nätverket kan också vara det tidigare nämnda bostadsområdet, men istället för att se utåt så studerar man hur området är uppbyggt och vilka mönster som går att skönja inom det.

AKTANTTERRITORIET

”Territoriet som aktant innebär helt enkelt att territoriet kan sägas agera eller göra en skillnad.” s.132

Genom att se ett område som en aktant behöver man för det första inte enbart förklara det i materiella eller sociala termer utan istället som något som gör en skillnad. Det är något i sig, något eget och inte bara en bärare av andras betydelser, en symbol. Området får en lika viktig roll som den som använder, planerar eller äger det. En iakttagelse av området över tid kommer att visa att det inom det pågår beteendemönster. Dessa mönster berättar att det pågår territoriell produktion och denna kan skilja sig från när på dygnet man observerar området eller vilken dag det är etc. Ett i Malmö aktuellt aktantterritorium är området Västra hamnen.

Området har präglat hela Malmö som stad i många decennier. Först i bemärkelsen Kockumsvarvet, varje morgon kom arbetarna cyklande mot varvet för ännu en arbetsdag. Området som aktant gav

hela Malmö sin identitet som arbetarstad. Milsvida syntes Kockumskranen, som en ständig påminnelse om stadens arbetartradition. Området finns kvar, kranen är borta. Fortfarande är området en tydlig aktant. Det är nu Malmös nya profil som det symboliserar. Turning Torso står där, milsvitt syns byggnaden som en ständig påminnelse om Malmös nya framsida.

”Rummet förändras då det tilldelas uppgifter och då människor tar sig an det med olika avsikter. På liknande sätt påverkar den rumsliga artefakten oss, och förändrar våra avsikter och våra handlingar.” s.135

Aktantterritoriet kan också vara t.ex. en park. Bor jag nära parkområdet påverkar det, och det är mer troligt, att jag går dit än om jag hade haft långt dit. Använder jag området är det också mer troligt att det påverkar mig då det förändras än om jag inte gör det. Parken blir genom att ses som en aktant den som gör skillnad i en viss situation. Den måste dock relateras till en viss situation eller nätverk som definierar territoriets aktantroll, för att det ska gå att tala om maktutövning. Det är en förutsättning att veta i vilken situation parken ingår för att kunna säga något om aktantrollen.

”betydelsen beror på det nätverk i vilken aktanten är verksam” s.135

Exempelvis kan parken fungera som aktant i nätverket som den bildar med staden och dess ytterligare parker, som marknadsförs som ”Parkernas stad”. Den kan också vara en aktant som är en del av larmrapporten om att unga kvinnor nattetid hellre cyklar hem längs med hårt trafikerade gator än på cykelvägen som går genom den dåligt upplysta parken. Parken har genom dessa två aktantroller en del i två olika sammanhang och får därmed två olika betydelser, dessa sammanhang, nätverk, beror på vilka andra aktanter som verkar tillsammans med parken och det är nätverken som visar hur makten ser ut i det aktuella territoriet.

NÄTVERKSTERRITORIET

”För att kunna säga något om den territoriella makten måste territoriet ses inom ramen för ett specifikt sammanhang (ett nätverk av andra aktanter).”s. 135

För att se det specifika territoriets makt ser man alltså på detta som ett nätverk och vilka aktanter som bygger upp det. Parken som, då den ses som en aktant är en stark enhet med identitet, har om man ser närmare på den, vid olika tillfällen olika aktantroller som jag nämnde ovan, lockande park, hotande park, motionsområde, festplats, utflyktsmål etc. Rollerna utspelar sig på samma plats och den territoriella makten beror på det nätverk av aktanter som den mobiliserar vid det specifika tillfället.

”Vilka aktanter ska då ingå i nätverket? Hur man väljer aktanter bestäms i första ledet av den effekt man vill undersöka. En territoriell produktion kan identifieras som en regelbundenhet inom ett avgränsat område. Dessa regelbundenheter går att koppla till aktanter som verkar avgränsande, klassificerande och kontrollerande av territoriet.” s. 137

En park kan kvällstid tillsammans med hoande ugglor, prasslande löv och piskande regn bli en väldigt skrämmande plats medan samma park tillsammans med joggare, flanerare kan vara en utmärkt plats för daglig motion. Den skrämmande och folktomma parken kan visa sig bli ett problem för kommunen, på grund av t.ex. dåligt rykte då det kanske inträffat incidenter som våldtäkt, rån eller misshandel i den. Ett beslut av kommunen att hägna in parken och låsa den kvällstid gör att parken inte längre blir föremål för rädsla men samtidigt hindrar det också från att ta en promenad där då kvällen ljus och ljum. Parken ingår här som aktant i territoriet motionsområdet tillsammans med de andra aktanter som definierar det. T.ex. motionärer motionsslingor, lämpligt underhåll och bra väder. Den ingår också

som del i det dåliga ryktet tillsammans med övergrepp, förövare och skymmande buskage. Territorialiseringen kräver en regelbundenhet i produktionen t.ex. kvällstid på vardagar under sommarhalvåret och att aktiviteten har en fysisk begränsning som ju är parken i detta fall. Genom att titta på nätverket som aktant i två olika nätverk kan man, genom en jämförelse mellan de ytterligare aktanter som ingår i nätverken, se om nätverken ”krockar” eller om de överlappar varandra. Parken som aktant i nätverket motionsområde och parken som aktant i nätverket dåligt rykte kan ju sägas krocka då man för att ta bort det dåliga ryktet även tvingar motionsområdet att upphöra.

”Kedjestrategin innebär en omfattande mobilisering av olika samverkande aktanter.[...] Ju fler samstämmiga aktanter desto stabilare nätverk.” s.140

Kärrholm exemplifierar med en cykelväg som har tre gestaltande aktanter; målad cykel, skylt och asfalt vilka alla säger att här cyklar man. Han visar också att kedjeeffekten också kan uppstå i mer oplanerade sammanhang t.ex. övergångstället där gångtrafikanterna blir så ivriga att gå över gatan att de gör det trots rött ljus. Det stora antalet fotgängare gör att det territoriella nätverket upphör att fungera. Kedjeeffekten gör att motionsområdet, i parkexemplet ovan, fortsätter att finnas då rådiga motionärer klipper upp ett hål i staketet och fortsätter att motipnera i parken. Där t.ex. en park har aktantroll i flera olika nätverk, vilka alla har det gemensamt att de bygger på ett allmänt nyttjade av dess ytor, även har en aktantroll i en dold territorialisering (som jag tar upp i avsnittet om produktionsformer) vilken bygger på ägandet av parkens mark och bestämmandet över den kan den här problematiken infinna sig. Då den dolda territorialiseringen visar sig och ägaren beslutar sig för låsa parken kvällstid blir konsekvensen att flera av de nätverk som parken haft en aktantroll i försvinner eftersom förutsättningarna för deras upprätthållande förändrats så mycket att deras existens inte längre är möjlig. Att ett nätverk upphör att fungera är konsekvensen av att det blir instabilt. Den stabiliteten som ruckas är en del i de stabiliseringsformer som förklarar hur den materiella

formen skapar territorium, materialitetens territorialitet. På samma sätt som aktant och nätverksterritoriet förklarar hur territoriet tar sig materiella former, territorialitetens materialitet.

”För att kunna säga något om den territoriella makten måste territoriet ses inom ramen för ett specifikt sammanhang (ett nätverk av andra aktanter).”s. 135

För att se det specifika territoriets makt ser man alltså på detta som ett nätverk och vilka aktanter som bygger upp det. Parken som, då den ses som en aktant är en stark enhet med identitet, har om man ser närmare på den, vid olika tillfällen olika aktantroller som jag nämnde ovan, lockande park, hotande park, motionsområde, festplats, utflyktsmål etc. Rollerna utspelar sig på samma plats och den territoriella makten beror på det nätverk av aktanter som den mobiliserar vid det specifika tillfället.

TERRITORIETS STABILISERING

... hur det byggda (eller tinget, den fysiska formen) medverkar i upprättandet av territorier

NÄTVERKSSTABILISERING ;

ett nätverk blir mer fast i sina former. Samma aktanter ingår i den territoriella produktionen gång på gång och relationen mellan dem förstärks och de blir allt mer likvärdiga. I en riktigt stark nätverksstabi-

lisering är alla aktanter obligatoriska. Exempel på en sådan är övergångsställen, det krävs linjer på vägbanan och HerrGåman-skylltar för att det överhuvudtaget skall kunna kallas ett övergångsställe. Artefaktens roll i ett stabilt nätverk kan t.ex. handla om dess roll i förhållande till andra aktanter. Vad har den för funktion i en större organisation? Hur mycket bidrar den till nätverkets stabilisering och dess stabiliserande förmåga?

KROPPSLIG STABILISERING ;

stödjer sig på stabila materiella förhållanden. En territoriell produktion som stödjer sig på kroppslig stabilisering kan fungera även då vissa aktanter faller bort. Kroppslig stabilisering känns igen på att kroppsliga förhållanden känns igen i många olika situationer och nätverk, den känns även igen då ett nätverk inte behåller sina relationer men den territoriella effekten ändå kvarstår t.ex. en fotbollsplan som får förfalla. Även utan linjer ses det som en fotbollsplan, även utan hörnflaggor. Försvinner målnäten, kvarstår ändå territoriet fotbollsplan. Detta för att fotbollsplanen är en så välkänd inrättning. Dess attribut, längd/bredd förhållande, etc. är så starkt förknippade med bollspel att det inte slås ut av att en eller flera aktanter försvinner.

SORTENS STABILISERING ;

den territoriella produktionen uppvisar regelbundenheter även om aktanter byts ut eller relationer förändras. Aktanterna är utbytbara så länge de byts ut mot aktanter av likartad sort. Här kan man tänka sig en bankomatkö. Människor framför en bankomat ingår i territoriet bankomatköns stabilisering. Människorna byts ut och kön kan ändra struktur men det är trots allt en bankomat kö så länge den består av människor som står där med intentionen att ta ut pengar från Bankomaten.

”Det tycks hos människan finnas en stark benägenhet att

göra tingen tolkningsbara ” s.176

Viktiga ord och ett nyckelcitrat för mitt fortsatta arbete. Människan behöver kunna tolka, läsa av och känna igen sig för att veta hur hon ska agera. När man ställs inför något främmande tolkar man det med hjälp av ett erfarenhetsregister. Med hjälp av tolkningen av det främmande föremålet kan man sedan skapa sig ett förhållningssätt. Utan igenkänningen uppstår osäkerheten att göra fel alternativt känslan av att inte bry sig och därmed göra som man vill.

TERRITORIELL KOMPLEXITET

Det offentliga rummet som en territoriell komplexitet.

”För att en plats ska vara tillgänglig för så många personer som möjligt bör den också vara tillgänglig för olika slags handlingar och funktioner” s. 271

Detta faller sig ganska självklart då en plats avsedd för bara en slags användning inkluderar enbart de personer som har för avsikt att nyttja den användningen. Att låta detta ingå som en del i benämningen för det offentliga rummet och benämna detta territoriell komplexitet tydliggör på vilket sätt de fysiska förutsättningarna kan användas i en gestaltning. Det offentliga rummet skall inte bara vara tillgängligt för många olika personer som skall kunna vistas där samtidigt det skal även vara tillgängligt för de funktioner och handlingar som dessa människor kan hänga upp sitt användande på.

”Modellens största fördel som jag ser det är dock att den, genom en beskrivning av de territoriella produktioner som bygger upp denna komplexitet, faktiskt förmår, ge en bild av hur olika offentliga platser skiljer sig från varandra” s. 272

Detta genom att studera de territoriebildningar som finns på respektive plats, om det finns överlappande nätverk som gör att platsen används i större grad under hela dygnet, året eller säsongen. Om det finns möjlighet för en grupp att appropriera en del av platsen och därmed inskränka tillgängligheten för många, eller om platsen uppmuntrar främlingars vistande sida vid sida och därmed stärker offentlighetsgraden. En appropriering av en plats kan vara en bänk som används av missbrukare, ett exempel som Kärrholm också använder sig av. Ett vanligt sätt att ta sig an problemet från planerarens sida är att ta bort bänken. Genom att göra det minskar man platsens komplexitet. Om man istället väljer att uppmuntra bildandet av andra territorier som kan överlappa det approprierade missbrukarterritoret och neutralisera den. Även platsens territoriella komplexitet skulle öka och därmed graden av tillgänglighet.

”Territoriella komplex kan, utifrån ett vardagsperspektiv, snarare förefalla enkla och logiska. Det kan helt enkelt handla om att fullt utnyttja tillgängliga resurser i tid och rum för olika ändamål och ibland också på mycket systematiska, regelbundna och i stunden logiska sätt.” s.276

Det som ses som ett problem och inte tycks passa in i bilden ur en planerarens perspektiv kan av de som i vardagslag te sig som en helt naturlig företeelse och en del i det som gör platsen till det som den är. I den territoriella komplexiteten är det som kan vara tyckas banala företeelser en förutsättning. Det är samspelet dem emellan och dess flexibilitet som bestämmer graden av offentlighet.

BEGREPPET TERRITORIALITET SOM STÖD VID
LANDSKAPSGESTALTNING
EXAMENSARBETE, 30 HP INOM LANDSKAPSARKITEKTPROGRAMMET 2009

FÖRFATTARE: HANNA SVEDERBERG

FAKULTETEN FÖR LANDSKAPSPLANERING, TRÄDGÅRDS- OCH JORDBRUKS-
VETENSKAP, SLU ALNARP